

İSLAM İNSAN ve ÇEVRE

Süleyman YAPICI

İkinci Baskı

İSLAM VE ÇEVRE

İNSAN VE ÇEVRE

SÜLEYMAN YAPICI

1961 yılında Palu'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Palu'da tamamladı. 1979 yılında Elazığ İmam Hatip Lisesi'nden, 1983 yılında Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1986 ile 1997 yılları arasında Gaziantep, Nizip, Sivrice ve Elazığ'da değişik okullarda öğretmenlik ve idarecilik görevlerinde bulundu.

1997 yılında Elazığ Belediyesi'nde ilk defa kurulan Eğitim - Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü görevine naklen atandı. Bu tarihten itibaren kültürel mirasın yaşatılması amacıyla birçok etkinliklerin başlatılmasını sağladı.

İlimizde faaliyet gösteren birçok dernek ve vakfın yönetim kurullarında bulundu. Kültür ve Turizm Bakanlığı görevlendirilmesiyle 2005 ve 2006 yıllarında *Yukarı Fırat Havzası Arkeolojik Yüzey Araştırması* ekip üyeliğinde görev aldı.

Palu üzerinde kurulan medeniyetler, kültürler ve siyasi yönetimler hakkında yıllarca araştırma ve incelemelerde bulundu ve bilimsel makaleleri yayınlandı. *Murat Havzası* adlı bilimsel derginin genel yayın yönetmenliğini yapan yazarın ulusal, yerel gazete ve dergilerde çeşitli makaleleri yayımlandı.

2004 yılında *Palu, Tarih-Kültür-İdari ve Sosyal Yapı*, 2009 yılında *Osmanlı Salnamelerinde Harput (1869-1908)*, 2011 yılında *İslam ve Çevre - İnsan ve Çevre, İlimlerin Tasnifi (İlm-i Zahir ve İlm-i Batın)*, 2013 yılında *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)* ile *Harput Bir Havza Kültürünün Manevi Hüviyeti Âlim, Müellif ve Mutasavvıflar (2 cilt)* ve 2014 yılında *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Malatya (1869-1908)* adlı eserleri yayımlandı.

Halen Elazığ Belediyesi'nde Şube Müdürü olarak görevini yürütmekte olan yazarın değişik alanlarda baskıya hazır bazı çalışmaları da bulunmaktadır.

İSLAM ve ÇEVRE İNSAN ve ÇEVRE

Süleyman YAPICI

İkinci Baskı

ANKARA - 2015

İSLAM ve ÇEVRE

İSBN

978-605-89191-1-2

Kapak

Dizgi ve Mizanpaj

Süleyman Yapıcı

İsteme Adresi

Süleyman Yapıcı

0533.391 28 96

Baskı

Anıl Grup Matbaacılık Yayıncılık

Or. Rek. ve Bil. San. Tic. Ltd. Şti.

Tel: (0312) 483 63 53 - 482 75 45

e-mail: anilmatbaa@gmail.com

www.anilmatbaa.net

Dikmen - ANKARA / TÜRKİYE

İkinci Baskı

Ankara 2015

İÇİDEKİLER

Össöz	7
Çevre	11
Ekoloji (Çevrebilim)	13
Çevre Kirlenmesi	14
1. Biyolojik Kirlenme	16
2. Kimyasal Kirlenme	17
3. Fiziksel Kirlenme	17
İslam ve Çevre	19
İnsan ve Çevre	25
İslam ve Çevre Sorunları	31
Ağaç ve Ormanın Önemi	35
Kur'an-ı Kerîm'de Ağaç	37
Sünnet'de Ağaç	47
a) Ağaç Dikmeye Teşvik	47
b) Bazı Ağaçlara Özel İtina	50
c) Haram Bölge (Milli Park ve Koruluk)	
Fikri	51
d) Orman Tesisi	53
Çevre Temizliği ve Sağlığı	55
Hava Kirliliği	61
Toprak Kirliliği	67

6 İSLAM ve ÇEVRE

Su Kirliliği	71
Görüntü Kirliliği	79
Gürültü Kirliliği	85
Radyoaktif Kirlilik	89
Elektromanyetik Kirlilik	91
Hayvanlar ve Hayvanların Korunması	93
Dünyanın Kaynaklarını İsrâf Etmemek	101
Niçin Çevre Sorunu?	105
Temiz Bir Çevreye Doğru	107
Sonuç	111
Kaynaklar	115

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi insan çevresiyle var olmuş ve bununla yaşamını sürdürmüş ve sürdürecektir. İnsan yaşam faaliyetini sürdürmek için çevresinde bulunan doğal ya da bundan faydalanarak oluşturduğu, yapay kaynak ve malzemeyi kullanmaktadır. Bu kullanımda çevresindeki doğayı düşüncesizce kullanmış, sömürmüş, tahrip etmiş ve kirlletmiştir.

Çevremizi oluşturan ve yeryüzünün en değerli varlıkları olan su, hava ve toprak arasında sürekli bir iletişim ve hassas bir denge vardır. Bu nedenle bunlardan birinin kirlenmesi diğerlerine de sirayet ederek tüm çevrenin kirlenmesi olayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim atmosfere atılan bir gaz önceden havayı kirlletmekte ve bu kirlilik su tarafından emilmekte ve sudan toprağa bırakılmaktadır. Böylece devrini tamamlayarak tüm çevrede etkili olmaktadır.

Asrımızdaki hızlı endüstrileşme, nüfus artışı ve çarpık şehirleşme ile beraber bir takım çevre sorunları da ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bugün dünyanın birçok yerleşim merkezi bunlardan bir veya birkaçı ile karşı karşıyadır.

Kur'an'ın kâinatla ilgili yaptığı ilk tespit, onun yoktan yaratıldığı gerçeğidir. Ancak bu yaratılış rasgele, tesadüfen ve kaotik olmayıp, aksine Yaraticının ilmi, iradesi ve kudretinin bir sonucu olarak tam bir düzen, ahenk ve mükemmellikte

gerçekleşmiştir.

Kur'an'ın ortaya koyduğu çevre anlayışının temeli, insan dâhil bütün mahlûkatın (canlı-cansız) Allah tarafından yaratıldığı esasına dayanır.

Bu anlayışta insan-tabiat iki ayrı ve birbirine yabancı unsur değil, aynı Yaratıcı tarafından yaratılmış “*topluluklar (ümme)t*” dır.” İnsanla tabiat arasındaki farklılık bir derece farklılığı olup, insanın tabiatı ve tabiatındaki mahlûkatı istediği gibi kullanmasını değil, aksine belli bir sorumluluk duygusuyla ve israf etmeden kullanmasını gerektirir. Allah'ın “*her şeyi bir ölçüye göre yarattığı*” göz önüne alınırsa, bu ölçüye dikkat etme ve onu bozmama görevinin insana düştüğü görülmektedir.

Tabiat insanın değil, Allah'ın mülküdür. Tabiat nizamı onda (belli kurallar dâhilinde) istediği değişiklikleri yapabilen insanın emrindedir. İnsanın tabiatı yararlanmasında ve onu kullanmasında ahlaki davranma zorunluluğu vardır. İslâm, insan- dan, tabii bilimleri ve tabiatın genel düzen ve güzelliğini oluşturan kanunları araştırmasını ve onları anlamasını ister.

Tüm bunlardan dolayı, göklere, yere ve dağlara teklif edilen, fakat onların yüklenmekten çekindikleri ve korktukları “*emanet*” insana yüklenmiştir

Bu açıdan bakılınca, İslami dünya görüşünün, Allah'ın yarattığı ve kendi varlığının ayetleri olarak bildirdiği ekolojik dengeleri, tabiatındaki nizam, intizam ve düzeni bozan ve yok eden bir halifelik anlayışını onaylamadığı görülmektedir. Zira halife demek, vekil demektir.

Bunun anlamı ise, insanın Allah'ın yeryüzünden sorumlu tuttuğu, yeryüzünün sorumluluk ve korunmasını ona bıraktığı tek varlıktır. Bu vekil, bu âlemi belli bir düzen, denge ve ahenk- le yaratan Zat'ın emanetine ihanet edemez. Bu düzeni

ve ahengi bozduğu ve tahrip ettiği anda artık o kötü bir vekil olarak anılacaktır.

İslâm, Allah'ın nimeti, lütfu ve emaneti olarak gördüğü tabiattan faydalanılmasına izin verir, ama bu faydalanma gereksiz (keyfî) kullanımı icap ettirmez. Zira İslâm'ın temel öğretilerinden birisi ahiret inancıdır. Buna göre tüm insanlar âlemlerin Rabbinin büyük huzurunda toplanırlar; iyi-kötü hayat- larının hesabını verirler. İnançlı ve duyarlı Müslüman birey, sadece insanlara değil, bütün mahlûkata yaptıklarından sorumlu olduğunu ve bunlardan dolayı bir gün hesaba çekileceğini hiçbir zaman unutamaz.

Kısacası, halife olan insan, öteki âlemde “*emanete*” karşı nasıl davrandığı ve muamele ettiğinden hesaba çekilecektir.

Böylece Müslüman, dünya nimetlerinden yararlanırken sınırsız ve sorumsuz bir tüketim anlayışıyla hareket edemez. Aksine o, bütün hareketlerini ve tüketim biçimlerini İslâm'ın iktisat ilkesine dayandırmak zorundadır.

Dünyadaki kaynakların sınırlı olduğunun her gün daha iyi anlaşıldığı; sürdürülebilir kalkınma ve ekonomi modellerinin tartışıldığı bir ortamda, Kur'an'ın her şeyi “*Allah'ın bizlere bir nimeti ve lütfu olarak*” sunan anlayışını daha iyi vurgulamak gerektiği açıktır.

Âlemleri yoktan yaratan Cenab-ı Allah, harika bir sanat eseri olarak bu kâinatı yarattıktan sonra, imarını ve kullanımını şuur sahibi kulları ve halifesi olan biz insanlara emanet ettiği hem beşiğimiz, hem döşeğimiz ve hem de mabedimiz olan dünyamızın maddi ve manevi yönden korunmasında bir parça hizmetimiz olursa Rabbimizin ne büyük lütfu olacaktır.

İSLAM ve ÇEVRE

ÇEVRE

Modern insanın karşı karşıya bulunduğu sorunlardan birisi, belki de en önemlisi, çevre sorunudur. Dolayısıyla günümüzün en önemli sorunlarından birisinin çevre sorunu olduğunu biliyoruz. Bu sorun sadece bizleri değil, tüm dünyamızı ve gelecek nesillerin sağlıklı bir çevrede yaşama imkânlarını da tehdit etmekte ve bu niteliğiyle de küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilim ve teknoloji alanında baş döndürücü başarılarla ve keşiflere imza atan modern insanın doğa ile dengeli bir şekilde yaşamayı maalesef başaramadığı görülmektedir. Kendine ve doğaya yabancılaşan insan, doğayı ele geçirilmesi ve sahip olunması gereken bir nesne olarak algılamış, doğanın bir parçası olduğunu; bundan dolayı da bir bütün olarak çevresiyle uyum içerisinde yaşaması gerektiğini çok geç kavrayabilmiştir.

Bunun bir sonucu olarak insanlık 21. yüzyıla endişeli girmektedir. Bu nedenle çevre sorunlarını anlamak ve çözümüne katkıda bulunmak hepimizin görevidir. Peki her şeyden önce çevre deyince ne anlıyoruz?

Herhangi bir yüzeyin sınırlarını belirleyen sınır çizgisinin uzunluğu, *bir alanın sınırları veya bir kimsenin etrafını kuşatan* gibi anlamları içeren çevre terimi, bir insanın davranışlarına etkisi bakımından düşünüldüğünde, *o insanın içinde yaşadığı ortam ve bu ortamın şartlarını* ifade eder.

Çevre: İnsanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları fiziki, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ve içinde yaşadığımız doğal ortamdır.

Çevre derken, bizim ve diğer canlıların içinde yaşadığı tüm tabii ortamları anlıyoruz. Böylece, insanın çevresini evi, bahçesi, arabası, soluduğu hava, içtiği su, içinde yaşadığı kent ve beraber yaşadığı insanlar oluşturduğu gibi, toplumun bütün fertleri tarafından paylaşılan denizler, göller, nehirler, yollar, dağlar ve ormanlar yani tüm yaşanan alanlar çevremizi oluşturmaktadır.

Çevre; insan veya başka bir canlının yaşamı boyunca ilişkilerini sürdürdüğü dış ortamdır. Hava, su ve toprak bu çevrenin fiziksel unsurlarını, insan, hayvan, bitki ve diğer mikro-organizmalar ise biyolojik unsurlarını teşkil etmektedir.

EKOLOJİ (ÇEVREBİLİM)

İnsan grupları ile çevreleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi şeklinde tarif edilen Ekoloji, çevreyi çeşitli yönleriyle açıklamaya çalışarak, canlı varlıkların birbirleriyle ve bulundukları ortamla ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. Doğal olarak kültürler arasındaki mahiyet ve nitelik farklarını geliştikleri çevrenin fiziksel farklarına bağlı olarak incelemeyi de öngörür.

Bu tanımlamadaki organizmalar, diğer bir deyim ile canlılar veya canlı çevre; insan, hayvan ve bitkilere ait bireyleri veya bunlardan oluşmuş toplumları ifade etmektedir. Tanımlamanın içinde geçen organizmaların içinde yaşadıkları ortam deyimini ise cansız çevre olarak da ifade edilir ve hava, su, toprak, ışık gibi faktörleri kapsar.

Araştırma konusu, yöntemi ve amaçlarındaki bazı özellikleri yardımıyla ekolojiyi diğer doğa bilimlerinden ayırma imkânı vardır.

1. Her şeyden önce ekoloji bütün canlılar için ortak olan ve canlılar üzerinde etki yapabilen temel konularla ilgilenir.

2. Diğer bir ayırıcı özelliği ise ekolojinin bir canlıya ait belirli organları ve bu organlardaki hayat süreçlerini değil, canlıların içinde bulundukları hayat ortamı ile olan karşılıklı ilişkilerini incelemesidir

İSLAM ve ÇEVRE

ÇEVRE KİRLLENMESİ

Doğanın temel fiziksel unsurları olan, hava, su ve toprak üzerinde olumsuz etkilerin oluşması ile ortaya çıkan ve canlı öğelerin hayati aktivitelerini olumsuz yönde etkileyen çevre sorunlarına “Çevre Kirliliği” adı verilmektedir.

Başta insanlar olmak üzere tüm canlıların sağlıklarına kısa veya uzun bir sürede olumsuz yönde etki yapan, canlıların ekolojik dengesini bozan çevre değişiklikleri olarak tanımlanabilir.

Gelişen teknolojinin yaşamımıza getirdiği rahatlık yanında, bu gelişmenin tabiata ve çevreye verdiği kirliliğin boyutu her geçen gün hızla artmaktadır. Çeşitli kaynaklardan çıkan katı, sıvı ve gaz halindeki kirletici maddelerin hava, su ve toprakta yüksek oranda birikmesi çevre kirliliği oluşmasına neden olmaktadır. Özellikle son yıllarda artan cep telefonu kullanımı ve 3G teknolojisi ile birlikte televizyonlar, dizüstü bilgisayarlar, mikrodalga fırınlar, fotokopi makineleri elektromanyetik kirlilik kaynakları olarak hayatımıza girmiştir.

Çevre Kirliliğinin nedenlerini kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- * Hızlı nüfus artışı,
- * Plansız kentleşme,
- * Plansız endüstrileşme
- * Doğal kaynakların hoyratça kullanılması

- * Teknoloji ve sanayinin hızla gelişmesi.

Bunlarla birlikte çevre sorunlarının diğer kaynakları şunlardır:

- * Göçler ve düzensiz şehirleşme,
- * Kişi başına kullanılan enerji, su, kağıt, kömür vb. artışı,
- * Ormanların tahribi, yangınlar ve erozyon,
- * Aşırı otlatma ve doğal bitki örtüsünün tahribi,
- * Konutlardaki ve işyerlerindeki ısınmadan kaynaklanan (özellikle kalitesiz kömür kullanımı) hava kirliliği,
- * Motorlu araçlar ve deniz araçları,
- * Maden, kireç, taş ve kum ocakları,
- * Gübre ve zirai mücadele ilaçları,
- * Atmosferik olaylar ve doğal afetler,
- * Kanalizasyon sularının arıtılmaksızın alıcı ortamlara verilmesi ve sulamada kullanılması,
- * Katı atıklar ve çöpler,
- * Sulak alanların ve göllerin kurutulması,
- * Arazilerin yanlış kullanımı,
- * Kaçak avlanma,
- * Televizyon, bilgisayar ve röntgen; tomografi vb; tıbbi cihazların yaygınlaşması ile meydana gelen radyasyon,
- * Endüstriyel ve kentsel kaynaklı gürültü.

Hepsi birbiriyle bağlantılı olmasına rağmen çevre kirleticileri kirl ettikleri çevrenin türüne göre üçe ayrılır:

1. Biyolojik Kirlenme: Doğal ortamı oluşturan toprak, hava ve suyun çeşitli mikroorganizmalarla kirlenmesi ve dolaşısıyla mikrobiyolojik yapının bozulması mikrobiyal kirlenmeyi, aynı ortamların mikroorganizmalarla kirlenmesi ise biyolojik kirlenmeyi tanımlar.

Besinlerle bulaşan bağırsak parazitleri gibi mikroorganiz-

maların toprakta ve suda damlacık yoluyla bulaşan tüberküloz etkeni gibi mikropların havada bulunması birer biyolojik kirlenme örnekleridir.

Örneğin; tarım alanlarının kanalizasyon suyu ile sulanması veya kanalizasyon sularının akarsu, göl ve denizlere boşaltılması ile kanalizasyon sularında bulunan hastalık yapıcı mikroorganizmalar toprağa, suya ve atmosfere geçerek bu ortamların mikrobiyolojik kirlenmesine yol açar.

2. Kimyasal Kirlenme: Doğal çevreyi oluşturan toprak, su ve havanın kimyasal özelliklerinin canlıların hayati faaliyetlerini ve aktivitelerini olumsuz yönde etkileyecek biçimde bozulmasıdır.

Örneğin; çeşitli fabrika katı ve sıvı atıklarının verimli tarım arazilerine veya akarsu ve nehirlerle boşaltılması söz konusu tarım topraklarının, akarsu ve göllerinin zararlı ağır metallerle kirlenerek kimyasal kirlenmeye maruz kaldığını gösterir. Tarım ilaçları, deterjanlar, sanayi artığı sıvı yakıt ürünleri de kimyasal kirlenmeye sebep olmaktadır.

3. Fiziksel Kirlenme: Çevreyi meydana getiren toprak, su ve havanın fiziksel özelliklerinin tamamının veya bir kısmının insan, hayvan ve bitki sağlığını tehdit edecek, olumsuz yönde etkileyecek biçimde bozulması ve değişmesi olayıdır.

Örneğin; çeşitli fabrika atıklarının akarsu ve göllere boşaltılması, doğal erozyon ile toprakların göl ve denizlere taşınması açık kahverenginden, kırmızı siyaha kadar değişen renk almasına neden olmaktadır. Bu olay suların fiziksel kirlenmesidir.

Bunun en önemli ögesi, çevrenin radyoaktif maddelerle buluşmasıdır. Radyoaktif kirlilik tehdidi, nükleer enerjinin kullanım alanlarının artışıyla birlikte artmaktadır. Bir yerleşim

yerinde rahatsız edici boyutlara varan gürültü ve çevredeki ısı değişimine neden olan durumlarda fiziksel kirlenmeye yol açan etkenlerdir.

Çevre unsurlarına göre çevre kirliliği 5 gruba ayrılır.

- a) Hava kirliliği,
- b) Toprak kirliliği,
- c) Su kirliliği,
- d) Görüntü kirliliği,
- d) Gürültü (ses) kirliliği.

Ayrıca günümüzde artan nüfus yoğunluğunun yanında çarpık şehirleşme ve teknolojinin gelişimi ile birlikte şu kirlilikleri de ilave edebiliriz:

- e) Radyoaktif kirlilik,
- g) Elektromanyetik kirlilik.

İSLAM VE ÇEVRE

Özellikle şehir merkezlerinde olmak üzere, çevre sorunlarının her yerde var olduğu görülmektedir. Bütün bunlar, doğal dengeye saygısı olmayan ve doğal dünyayı yiyip bitiren teknoloji ve tabiata tahakküm üzerine kurulu bir bilimin bugün hemen hemen dünyanın her yerine yayılmakta olan Batı kaynaklı bir bilim ve teknolojinin sonucudur.

İslam'ın tabiat düzeni ve çevreye dair görüşü, İslami olan diğer her şeyde olduğu gibi, İslam'ın ana tecellisi ve Kelamullah olan Kur'an'dan kaynaklanmaktadır. Kur'an, yalnızca kadın ve erkeklere değil, aynı zamanda bütün evrene hitap eder. Bir anlamda tabiat, Kur'an vahyine katılmaktadır. Kur'an'ın bazı ayetleri, insanlara olduğu kadar tabiat varlıklarına da hitap eder. Kaldı ki, diğer bazı ayetlerde Allah, bitkiler, hayvanlar, güneş ve yıldızlar gibi insan dışındaki varlıklarını şahit tutmaktadır. Kur'an, ne tabiat ile tabiatüstü arasında ne de insanlar ile tabiat âlemi arasında kesin bir sınır çizmemektedir. Kur'an'ın getirdiği ve eğittiği Ruh, tabiat âlemini fethedebilecek ve boyun eğdirebilecek bir düşman olarak değil, aksine onun dünya hayatında ve hatta bir manada nihai kaderinde yer alan dini hayatının ayrılmaz bir parçası olarak algılanmaktadır.

Bu tabii düzen, Yüce Allah tarafından yaratılmış ve bize bahşedilmiştir. *“Allah öyle bir Allah'tır ki; gökleri ve yeri ya-*

rattı, gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli meyveler çıkardı; emri gereğince denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi, ırmakları da emrinize verdi.”¹

“Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize O verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır.

Yeryüzünde sizin için yarattığı değişik renklerdeki şeyleri de sizin hizmetinize sunmuştur. Elbette bunda öğüt alan kimseler için bir ibret vardır.

Yine denizden taze et (balık) yiyesiniz ve ondan takındığınız süs eşyasını çıkarasınız diye, denizi emrinize veren Allah'tır. Gemilerin denizde suyu yararak gittiklerini görüyorsun. Lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için Allah böyle yapmıştır.”²

“Görmedin mi ki, Allah bütün yerdekileri ve emriyle denizlerde akıp giden gemileri hep sizin buyruğunuz altına verdi. Göğü de izni olmaksızın yere düşmekten o (koruyup havada) tutuyor. Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatlidir, çok merhametlidir.”³

“O, göklerde ve yerde bulunan her şeyi kendinden bir lütuf olarak sizin hizmetinize vermiştir. Şüphesiz bunda düşünen topluluklar için ibret ve deliller vardır.”⁴

Bu, Allah'ın insana verdiği değerin açık bir göstergesidir. Kur'an-ı Kerim yeryüzü ve gökyüzündeki canlı cansız bütün varlıkların belli bir ölçü ve dengeye göre yaratıldığından beyan ederken;

1. İbrahim Suresi, Ayet: 32.

2. Nahl Suresi, Ayet: 12-14.

3. Hac Suresi, Ayet: 65.

4. Casiye Suresi, Ayet: 13.

“Yeryüzünü düzgün bir şekilde yarattık ve oraya sabit dağlar yerleştirdik. Orada hikmetle ölçülmüş her şeyden bitkiler bitirdik.

Orada hem sizin için, hem de sizin rızıklarınızı veremediğiniz kimseler için geçim yollarını yarattık..”⁵

İnsanın tabiattan faydalanma esnasında bu ölçü ve dengeyi bozmaması gerektiğine de dikkat çekmektedir

“(Allah) yeri mahlukat için (aşağıya) koydu.

Orada meyvalar ve salkımlı hurma ağaçları vardır.

Yapraklı taneler ve hoş kokulu bitkiler vardır.”⁶ Ölçülü ve dengeli biçimde tabiatla ilişki içine girmek, insan türünün mümkün olan en uzun sürede tabiattan faydalanması sonucunu doğuracaktır.

Kur'an tabiatı Allah'ı hem keşfeden hem de gizleyen nihai bir tecellisi olarak tasvir eder. Daha derin bir manada, İslami bakış açısına göre, bizzat Allah insanları ihata eden ve kuşatan nihai (*muhit*) çevredir, diye iddia edilebilir. Kur'an'da şu ayette olduğu gibi, Allah'a her şeyi kuşatıcı (*Muhit*) denilmesi son derece anlamlıdır:

”Göklerde ve yerde ne varsa Allah'a aittir. Ve Allah (ın ilmi ve kudreti çepeçevre) her şeyi kuşatan (muhit) dir.”⁷

Muhit kelimesi, çevre manasına gelmektedir. Gerçekten de, insan ilahi “*Muhit*”e gark olmuştur. Ancak nefsin günah işlemesinin altında yatan ve zikirle üstesinden gelinebilecek olan gaflet ve dalgınlık yüzünden bunun idrakinde olmamaktadır. Allah'ı zikir etmek, O'nu her yerde görmek ve “*el-Muhit*” ola-

5. Hicr Suresi, Ayet: 16-20.

6. Rahman Suresi, Ayet: 10-12.

7. Nisa Suresi, Ayet: 126.

rak O'nun hakikatini hissetmek demektir. Gerçekten de, çevre krizine, insanın kendisini kuşatan ve hayatını idame ettiren hakiki “çevre” olarak Allah'ı görmeyi reddetmesinin sebep olduğu söylenebilir. Çevrenin tahribi çağdaş insanın ilahi çevreden koparılmış olmasıdır ki, bu ilahi çevrenin özgürleştirici lütfü olmasa, bu çevre yok olup gidecektir, Allah'ı “muhi” olarak zikretmek, tabiatın kutsal mahiyetini, tabiat olaylarının hakikatini Allah'ın ayetleri ve tabii çevreyi de O'na döneceğimiz nihai “çevre” yalnız O'dur.

İslami görüş, beşeri ve tabii çevre ile bu çevreyi idame ettiren ve ona nüfuz etmiş olan ilahi çevre arasında sürekli birbirinden kopmaz derecede karışmış bir ilişki üzerine kuruludur.

Kur'an'da tasvir edilmiş ve Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetlerinde teyit edilmiş olan bu tabiat anlayışının bir sonucu olarak Müslüman, cennet nimetlerinin buradaki bir tecellisi, yansıması olduğu için daima büyük bir sevgi besler.

“Allah'ın ayetlerini” ortaya koyan ve ilahi huzur ile dolu tabiata karşı duyulan İslami aşk, Batı felsefesi ve düşüncesinde anlaşıldığı gibi tabiatçılıkla karıştırılmamalıdır. Tabii çevreye tabiata duyulan İslami aşk ve Allah'ın yaratmasında zuhur eden hikmetini elde edebilmede bir vasıta olarak tabiatın rolünü en mütemmel manada şu Kur'an ayetinde belirtilmektedir:

“Bununla beraber, doğu da Allah'ın, batı da Allah'ındır. Artık nereye dönerseniz dönün, orası Allah'a çıkar. Şüphe yok ki, Allah (ın rahmeti) geniştir, O, her şeyi bilendir.”⁸

Ayetiyle tüm âlemlerin yani tüm çevrelerin ve çevreleri çevreleyen, kuşatan Rabbimiz çevreyle ilgili dikkatimizi çekmektedir.

8. Bakara Suresi, Ayet: 115.

Yine Kur'an'ın çevreyle ilgili dikkatimizi çektiği ilk nokta budur. “*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd (övmeye ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.*”⁹ Bu nedenle çevreyi geniş bir perspektiften anlamak ve ele almak zorundayız. Tüm çevrelerin yaratıcısının ve sahibinin aynı zamanda bizim de yaratıcımız olduğunu unutmamalıyız. Böylece, insanın çevresini evi, bahçesi, arabası, soluduğu hava, içtiği su, içinde yaşadığı kent ve beraber yaşadığı insanlar oluşturduğu gibi, toplumun bütün fertleri tarafından paylaşılan denizler, göller, nehirler, yollar, dağlar ve ormanlar da yine çevremizi oluşturmaktadır.

Dolayısıyla her yerde Allah'ı görmek ve hem tabiat âlemini hem de insanın çevresine nüfuz eden ve kuşatan ilahi Muhit'in tam olarak şuurunda olmak demektir.

Başlangıcından itibaren kıyamete kadar insanlık tabiatla olanı kullanacak, ondan faydalanan ve hayatı için gerekli olan şeyleri elbette ki ondan çıkaracaktır. Ancak tabiatdaki maddelerden bir kısmı hemen kullanıma uygun olup, pek çok madde ise ham halde bulunur. Ham halde bulunanlar ise üretim mekanizmalarından geçirilerek kullanıma uygun duruma getirilir. Bu yüzden insan, ihtiyacı olan pek çok şeyi üretmek zorundadır. Ama üretme, aynı zamanda tabiatla olanı tüketmek demektir. Bu yüzden tüketirken olduğu kadar üretirken de dikkatli olmak gerekmektedir.

Tabiatla olanı tüketirken dikkat etmemiz gereken çok önemli bir husus vardır ki o da ekolojik denge dediğimiz tabiatın düzenine (ekosistem) zarar vermemektir. Fakat ne yazık ki insanoglu çoğu zaman bundan gaflet içindedir. Yapıp ettiği icraatlarda doğal çevreye onulmaz zararlar vermekte, akıl almaz tahribatlar yapmaktadır. Şu iyice bilinmelidir ki, çev-

9. Fatiha Suresi, Ayet: 1-3.

reye zarar vermekle insanoğlu aslında bindiği dalı kesmektedir.

Doğanın sorumsuzca tahrip edilmesi, çevrenin umursamaz bir tavırla kirletilmesi, tabiattaki sınırlı şeylerin hor kullanılması, tam bir mirasyedi tutumudur. Kendi kazanmadığını çarçur eden mirasyedi nasıl ki bir süre sonra eli boş ve perişan bir durumda kalırsa, çevreyi düşüncesizce tahrip edip kirletenler de kendi yaptıklarının cezası olarak yaşanmaz bir dünyanın içinde kendilerini bulacaklardır.

Kur'an-ı Kerim de insanlara isabet eden bir kısım musibetlerin kendi yaptıklarının bir sonucu “*Başınıza (her) ne musibet geldi ise, kendi ellerinizin kazancı (olan günahlar sebebi) ile dir*”¹⁰, hatta “*İnsanların kendi elleriyle yapıp ettiklerinin bir sonucu olarak yeryüzünde bozulma başladı. Belki dönerler diye Allah (C.C.) yaptıklarının bazı kötü sonuçlarını onlara tattıracaktır*”¹¹ ayetiyle yaptıklarının bir cezası olduğunu vurgulamaktadır.

10. Şuarâ Suresi, Ayet: 30.

11. Rum Suresi, Ayet: 41.

İNSAN VE ÇEVRE

Öncelikle belirtelim ki, İslam’a göre bütün kainat Allah tarafından yaratılmıştır. Gökleri güneş, ay ve yıldızlarla; yeryüzünü çiçekler, ağaçlar, bağlar, bahçeler ve çeşitli hayvan türleriyle süsleyen Allah’tır. Yeryüzünde suları akıtan, gökleri (direksiz) tutan, yağmurları yağdıran, gece ve gündüz arasındaki sınırı koruyan yine Allah’tır. Kâinat bütün zenginliği ve canlılığıyla Allah’ın, yani kainatın yaratıcısının eseri ve sanatıdır. Bitkileri ve hayvanları çift olarak yaratan ve onların çoğalmasını sağlayan da yine Allah’tır. Allah daha sonra da insanoğlunu yaratmıştır.

İlk olarak; İslam Müslümanlara bütün varlıklara saygı duymayı, onların hayat hakkına ilişmemeyi öğretmektedir. Çünkü her Müslüman, *“Yedi kat gök, yeryüzü ve bunlarda bulunan varlıklar Allah’ı tesbih ederler. Onu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur”*¹² inancını taşır.

Buradan hareketle Müslümanların çevreyi sorumsuzca tahrip etmeyeceğini/edemeyeceğini, tabiatı bilinçsizce kullanmayacağını/kullanamayacağını söyleyebiliriz. Bu husus, çevre bilincinin oluşması açısından önemli bir noktadır. Bu bilinci alan bir kimsenin çevreyle ilişkisi de ona göre ölçülü olacaktır. En azından çevresindeki varlıkları kendisinin dost ve yardım-

12. İsra Suresi, Ayet: 44.

cıları görecektir. Onlardan faydalanırken dengeyi bozmamaya dikkat edecektir. Kur'an-ı Kerim'in israfı haram, savurganlığı şeytanın kardeşliği sayan beyanları “*Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel giysilerinizi giyin ve yiyecek için, fakat israf etmeyin, Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*”¹³

“*Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Bununla beraber malını saçıp savurma.*

Çünkü (malını) saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür.

Elini boynuna asıp bağlama (cimri olma), hem de onu bütünü açıp saçma (israf etme); aksi halde kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın.

Gerçekten senin Rabbin, kullarından dilediğinin rızkını genişletir ve dilediğini kısar. Şüphesiz ki Allah, kullarının durumlarından haberdardır, her şeyi görendir.”¹⁴

“*Size verdiğimiz rızıkların en temizlerinden yiyecek ve bunda taşkınlık etmeyin, sonra üzerinize gazabım iner. Kimin üzerine de gazabım inerse, muhakkak o mahv olur.*”¹⁵ ile Peygamber Efendimizin (S.A.V.) akarsu dahi olsa abdest alırken israf edilmemesi gerektiğine dair uyarıları da¹⁶ Müslümanlarda çevre şuuru oluşturmada önemli bir temel olacaktır.

İkinci olarak; Müslüman bir insan kendisinin Allah'ın isimlerine mahzar olduğuna, bu isimlerin kendisinde tecelli ettiğine inanır. Allah'ın isimlerinden birisi “*Kuddus*” ismidir. “*Kuddus*”, mukaddes, temiz, pak olan demektir. Bu ismin bir tecelisi olarak Yüce Rabbimiz yeryüzünde sürekli olarak meydana

13. A'raf Suresi, Ayet: 31.

14. İsra Suresi, Ayet: 26-27, 29-30.

15. Taha Suresi, Ayet: 81.

16. İbn Mace, *İkame*, 193.

gelen tabii kirlenmeleri kurmuş olduğu ekolojik sistemle sürekli olarak temizlemektedir. Her mevsim ölen binlerce hayvan leşleri, kurumuş bitki artıkları istihaleye (kimyevî bir değişime) tabi tutulmakta ve temizlenmektedir. Ayrıca rüzgârlar vasıtasıyla yeryüzü adeta süpürülmekte ve yağmurlarla yıkanmaktadır.

Bu noktada Müslüman “*Kuddus*” isminin bir yansıması olarak kendisini ve çevresini temiz tutması gerektiği inancıyla hareket eder ve üzerine düşeni yapar. Ayrıca Müslümanın *Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanması* gerektiğini öğütleyen bir kutlu söz/bir kelimayı kibar vardır. Bu konu bağlamında düşünülecek olursa, çevre bilincine sahip olma ve çevre kirliliğinin önüne geçmenin de Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma olarak değerlendirilmesi gerekir.

Üçüncü olarak; Kur'an-ı Kerim Allah'ın yeryüzünü imar görevini insana yüklediğini beyan eder. Bir ayette “*Sizi yeryüzünde yaratıp, orayı imar etmenizi dileyen Allah'tır*”¹⁷ buyrulmaktadır. Ayette geçen “*isti'mar*” kelimesine tefsirciler tarafından iki anlam yüklenmiştir. Bunlardan birincisi, “*Allah sizi, yeryüzünü imar ediciler yaptı*”¹⁸, ikincisi de, “*Allah yeryüzünü sizin imar etmenizi istedi*”¹⁹ şeklindedir.

Birinci tefsir şekli tekvinî emri; yani Allah'ın insanı dünyayı imar edecek şekilde yarattığını ifade ederken, ikincisi tek-lîfî emri; yani Allah'ın insandan dünyayı imar etmesini istediğini beyan eder. İslam uleması yukarıda zikrettiğimiz ayete dayanarak, meskenlerin yapılması, su kanallarının açılması, ağaçlandırma çalışmaları gibi imar işlerinin topluma farz

17. Hud Suresi, Ayet: 61.

18. İbn-i Kesir, *Tefsir*, 2/450.

19. İbn'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, Beyrut 1984, 4/133.

20. Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut 1992, 6/175.

olduğunu söylemişlerdir.²⁰ İnsan tabii veya dini bir görev olarak elbette ki yeryüzünü imar edecektir. Ama bunu, tabiatı tahrip etmeden yapmalıdır. Müslüman ahlakı bunu gerektirir.

Dördüncü olarak, Hz. Peygamber (S.A.V.) de bu konuda Müslümanlara örnek olmuştur. Allah'ın bu emrini çok iyi bilen Peygamber Efendimiz (S.A.V.) Medine'de imar faaliyetlerine katılarak yaşadıkları şehrin mamur hale gelmesi için çalışmıştır. Ayrıca Mekke'nin yanında Medine ve Taif bölgelerini de “*haram*” alanı ilan ederek oralarda ağaç kesmeyi ve avlanmayı yasaklamıştır. Adiy b. Zeyd (R.A.) Hz. Peygamber (S.A.V.)'in Medine'nin her cihetinden 2 beridlik (yaklaşık 30 km.) bir alanı (yaklaşık 1000 kilometrekare) koruluk (hıma/haram) bölgesi ilan ettiğini ve ağaçların kesilmesini, dallarının kırılmasını yasakladığını rivayet etmektedir.

İslam'ın insan anlayışını göz önünde bulundurmaksızın, tabiat ve çevre ile ilgili İslami öğretiler tam olarak anlaşılamaz. Bunun sebebi ise, çağdaş medeniyet yüzünden rolünü değiştirmiş, yani gökten inmiş ve yeryüzünde uyum içerisinde yaşayan ve bu düştüğü aşağı durumdan tekrar yükselmeyi düşünen bir yaratık olmaktan çıkıp, yeryüzünün en ölümcül yağmacısı ve yok edicisi olmaya başlamıştır.

Bizler Allah'ın yeryüzündeki emanetçileri ve halifeleriyiz. Tabiatın ve dünyanın efendileri olmadığımız gibi, dünya da didiğimiz gibi tasarruf yapacağımız veya yapabileceğimiz bir malımız değildir. Tabiat, Allah tarafından yaratılmıştır ve Allah'ındır. Tabiatdaki her şey de Allah'ın varlığının bir âyeti, yani işareti ve belgesidir. İslam, insanı yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak görür ve Kur'an bunu açık bir şekilde belirtir:

“Hani Rabbin meleklere: ‘Muhakkak ben yeryüzünde bir

21. Bakara Suresi, Ayet: 30.

halife yaratacağım' demişti..."²¹

Şu kadar var ki halifelğin bu niteliğ Allah'a kulluk etmekle tamamlanır. İnsan, Allah'ın bir kuludur ve bunun için O'na İtaat etmelidir, Allah'ın kulu olarak o, Allah'a karşı pasif olmalı ve üst âlemden akan lütfü ve inayeti alabilmelidir. Allah'ın halifesi olarak o, dünyada aktif olmalı ve kâinat uyumu devam ettirmeli ve rahmeti yaymalıdır. Çünkü o, yeryüzü düzeninde merkezi konuma sahip bir yaratık olması sebebiyle yayılmasında aracıdır.

Aynı şekilde Allah, dünyaya itina gösterir ve idame ettirir. Onun Halifesi olarak insan, içerisinde merkezi role sahip çevreyi korumalı, gerekli dikkati göstermelidir. İnsan, ilk yaratılışında Allah'ın ilahlığına şahitlik etmekle²², yüklediği emanete ihanet etmeksizin tabiat âlemine karşı ihmellik yapması mümkün değildir.

İnsan olmak demek, Allah'ın halifesi konumunun gerektirdiği mesuliyetin şuurunda olmak demektir. Hatta Kur'an'da, şu ayette olduğu, gibi, açıkça belirtildiği üzere, Allah tabiatı insanın emrine vermiştir:

“Görmedin mi, Allah yerde ne varsa onları... Sizin emrinize vermiştir...”²³

Bu ayette kastedilen şudur, insanın eşya üzerinde hâkimiyet sağlamasına, yalnızca Allah'ın hükümlerine uygun oluşan şartlarda uygulamaya konulmasına müsaade etmiştir. Zira o, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Dolayısıyla halife olduğu için insana verilen bu kudret, güç aslında yalnızca Allah'a aittir. Yoksa bu dünya hayatı boyunca salt seyahat etmek için doğan ve ölüm anında Allah'a yeniden dönecek bir yaratık olan

22. A'raf Suresi, Ayet: 172.

23. Hacc Suresi, Ayet: 65.

insana verilmiş değildir.

Bu sebeple, Allah'a kulluğu, yani O'nun emirlerine ve kurallarına itaat etmeyi artık kabul etmeyen bir insanlığın hali-feliğinin gücünü kullanması halinde tabiat için bundan daha tehlikeli bir şey yoktur. Yine kendisini artık Allah'ın kulu olarak görmeyen ve bundan dolayı da kendisinin ötesinde bir varlığa biat etmeyen bir Allah'ın halifesinden daha tehlikeli bir mahlûk yoktur. İnsan, dünyada yıkıcı, tahripkâr bir hâkimiyete de sahiptir.

İnsan, Kur'an'ın önceden haber verdiği gibi, neticede dünyanın mahvolmasına sebep olacak kadar kudrete sahip bir varlık olarak görülür. Normal şartlarda bu kudret, yalnızca kişinin Allah'a inananlara karşı değil, aynı zamanda bütün yaratılanlara karşı taşıdığı sorumluluklarla sınırlandırılmıştır.

İlahi kanunlar, insanların dini vazifelerini tabiat düzeni ve çevreyi de içine alacak bir şekilde net olarak açıklamıştır. İnsan, sadece fakiri beslemekle kalmamalı, fakat akan suyu da kirletmekten kaçınmalıdır. Allah nazarında iyi olan şey, sadece kişinin anne-babasına şefkatli olması değil, aynı zamanda ağaçlar dikmeli, hayvanlara yumuşak ve şefkatli davranmalıdır.

İslam'ın tabiata yönelik hassas tavrı ve buna dinen müspet bakmasına rağmen bir çevre bunalımını fiilen engellemede başarılı olmamasının sebeplerini İslam'da çevre sağlığından sonra teferruatlı bir şekilde ele alıp inceleyeceğiz.

İSLAM VE ÇEVRE SORUNLARI

Modern insanın karşı karşıya bulunduğu sorunlardan birisi, belki de en önemlisi, çevre sorunudur. Zira bu sorun, sadece insanın kendi varlığını değil, gelecek nesillerin sağlıklı bir ortamda yaşama hakkını da tehdit etmekte ve bu niteliğiyle de küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilim ve teknoloji alanında baş döndürücü başarılarla ve keşiflere imza atan modern insan, doğa ile dengeli bir şekilde yaşamayı maalesef başaramadığı görülmektedir.

Kendine ve doğaya yabancılaşan insan, doğayı ele geçirilmesi ve sahip olunması gereken bir nesne olarak algılamış, doğanın bir parçası olduğunu; bundan dolayı da bir bütün olarak çevresiyle uyum içerisinde yaşaması gerektiğini çok geç kavrayabilmiştir.

Çevre derken, bizim ve diğer canlıların içinde yaşadığı tüm tabii ortamları anlıyoruz.

Böylece, insanın çevresini evi, bahçesi, arabası, soluduğu hava, içtiği su, içinde yaşadığı kent ve beraber yaşadığı insanlar oluşturduğu gibi, toplumun bütün fertleri tarafından paylaşılan denizler, göller, nehirler, yollar, dağlar ve ormanlar da yine çevremizi oluşturmaktadır.

Çevre sorunları derken, bizleri kuşatan tabiat âlemindeki ortamların bozulmasını, hayvan türlerini yok olmasını, aşırı tü-

ketimi ve doğanın kirlenmesini anlıyoruz. Bunlara ayrıca sosyal çevredeki kirlenme de ilave edilmelidir: Fakirlik, açlık, evsizlik, göçmen sorunu, ırkçılık, şiddet, sokaklara terk edilen çocuklar, uyuşturucu ve alkol bağımlılığı ve diğer sorunlar. Bunların temeline bakıldığında büyük çoğunluğunun insan kaynaklı olduğu görülür.

Bu noktadan hareketle, birçok Müslüman yazar ve düşünür, *“Yaptıklarının bir kısmını tatsınlar diye insanların kendi ellerinin kazandığı şeyler yüzünden karada ve denizde fesat ortaya çıktı. Umulur ki onlar hakka dönerler”*²⁴, ayetini çevre sorunlarına işaret bağlamında anlamaktadır.

Zira tabiattaki ilahi dengeyi bozan en büyük etkenin başta aşırı tüketim, israf ve doğal kaynakları kendini yenileyemeyecek şekilde tahrip etme olduğu bilinmektedir.

Kur'an indiği toplumun öncelikle kendisi ve âlemle ilgili kavrayışını kökten değiştirmiştir. Tevhid merkezli yeni bir âlem ve insan modeli oluşturmuştur. İslam'ın öz ve temelini ifade eden kavram temel kavram Tevhid, yani Allah'ın birliği, kavramıdır. Allah'ın birliği insanlığın ve tabiatın birliğinde de kendini göstermektedir.

Bütün kâinat Allah tarafından yaratılmıştır. Gökleri güneş, ay ve yıldızlarla; yeryüzünü çiçekler, ağaçlar, bağlar, bahçeler ve çeşitli hayvan türleriyle süsleyen Allah'tır. Yeryüzünde suları akıtan, gökleri (direksiz) tutan, yağmurları yağdıran, gece ve gündüz arasındaki sınırı koruyan yine Allah'tır.

Kâinat bütün zenginliği ve canlılığıyla Allah'ın, yani kâinatın yaratıcısının eseri ve sanatıdır. Bitkileri ve hayvanları çift olarak yaratan ve onların çoğalmasını sağlayan da yine Allah'tır. Allah daha sonra da insanoğlunu yaratmıştır.

24. Rum Suresi, Ayet: 41.

Bizler Allah'ın yeryüzündeki emanetçileri ve halifeleriyiz. Tabiatın ve dünyanın efendileri olmadığımız gibi, dünya da didiğimiz gibi tasarruf yapacağımız veya yapabileceğimiz bir malımız değildir. Tabiat, Allah tarafından yaratılmıştır ve Allah'ındır.

Tabiattaki her şey de Allah'ın varlığının bir ayeti, yani işareti ve belgesidir. Tabiatın bu kutsal ve manevi boyutuna ısrarla dikkatimizi çekilirken, bunun arkasından da Allah tarafından yaratıldığımızı ve hesap vermek için tekrar O'na döneceğimiz vurgulanır.

Bunun anlamı: Bütün yaptıklarımızdan, yani iyi yaptıklarımızdan da kötü yaptıklarımızdan da sorumlu olduğumuzdur. Halife olan insan, ahiret günü emanete karşı nasıl davrandığı ve muamele ettiğinden hesaba çekilecektir.

Ahiret günü sadece insan-insan ve insan-toplum bağlamında hesap verilmeyecektir. İnsan-tabiat bağlamında da inanan insanlar eylemlerini ve davranışlarının hesabını verecekleridir.

Kısacası, her samimi Müslüman, çevremizi ve içindeki tüm canlıları onları yaratan ve bizlere emanet eden Rabbimiz adına sevmek ve korumakla yükümlüdür. Bu kanuni bir yükümlülükten daha çok sevgi temelli ahlaki bir yükümlülüktür.

Çünkü emanet duygusu kişiye karşısındakinin de kendisi gibi yaratılmış, değerli bir varlık olduğu düşüncesini kazandırır ve Yunus Emre'nin "*Yaratılanı severiz Yaratandan ötürü*" tüm yaratılmışları sever ve korur.

Bir kaç on yıl öncesine kadar tertemiz bir dünyada, çevre sorunları diye bir problemin olmadığı bir dünyada yaşıyorduk. Buna karşılık şimdi, bizim neslimiz daha kirli, daha kalabalık, daha sıkıntılı, daha gürültülü bir dünyada yaşıyor.

Hızla artan nüfus; sağlıksız ve plansız büyüyen şehirler; git-tikçe azalan yeşil sahalara; artan trafik problemleri; koyu, dur-gun ve pis denizler; günden güne çoğalan gürültü; dumanlı, isli, puslu, kirli bir sema...

Çevrenin her geçen gün daha da kötüye gittiği asrımızda, İslam'ın çevre bakış açısını teferruatlı bir şekilde incelemeye çalışacağız.

AĞAÇ VE ORMANIN ÖNEMİ

Hava, su ve toprakla ilgili birçok mesele ağaçla çözümlenir. Havanın zehirli gaz ve zararlı tozlardan temizlenmesi ağacın yani ormanların varlığına bağlıdır. Havadaki karbondioksiti emerek, oksijeni ise yaprağın altındaki yarıklardan dışarı atar. Biz insanlar ve diğer canlılar işte bu oksijeni kullanmaktayız.

Toprağın, yağmur ve rüzgârın tesiriyle erozyona uğramaktan koruması yine ağaç ve ormanların varlığına bağlıdır. Ağaçların kökleri, toprağın derinliklerine kök salarak hem ayakta durmasını, hem beslenmesini, hem de rüzgârın hızını da azaltarak erozyondan korur. Çünkü orman alanları rüzgârın hızını % 50 nispetine kadar azaltır.

Orman suyun toprak tarafından kolayca tutularak hem sel felaketinin önlenmesini, hem de su kaynaklarının beslenmesini sağlar. Yapılan çeşitli araştırmalardan anlaşıldığına göre ormanlar, yıllık yağış miktarlarında % 2-12 arasında artış sağlar.

Ormanların diğer faydalarını da şöyle belirtebiliriz;

Yazın orman havasında ortalama % 10, diğer zamanlarda ise, % 4 ile % 6 kadar daha fazla nem vardır.

Çam ormanlarında günde hektar başına 6 metreküp su, çayır ve meralarda 52 metreküp, orta boy bir okaliptüs ağacında ise, günde ortalama 700 kg. su buharlaştırır. Bu sebepten dolayı baktıkları kurutulmasında bu tip ağaçlar kullanılarak adeta bir

tulumba vazifesi görerek, bataklıkta bu suyu havaya intikal ettirirler.

Ağacın maddi servet olma yönünden medeni hayattaki yeri ise ayrı bir konu. Hele tabiata kazandırdığı güzelliklerle, ruhi hayatımıza saadet, eğlence ve dinlenmemize katkıları başka başka konulardır.

Kısacası ağaçsız medeni bir hayat düşünülemeyeceğinden, dünya üzerinde insan hayatının varlığı ve devamı da düşünülemez. Bir tek ağacın bile bir nimet olduğunu, bu nimetin ancak yıllar bekledikten sonra bu duruma geldiğini düşünürsek, konunun önemi ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bir memlekette ağacın miktarı arttıkça çevre problemleri azalacaktır.

Ormanları tabii çevrenin korunmasında, atmosfer ile toprak arasındaki münasebetlerin düzenlenmesinde çok mühim rolleri olduğunu unutmamalıyız. Orman arazisinin tahribatı sadece ağaçların tükenmesi demek değildir, Yeraltı ve yerüstü canlılarının da yok olmasının kaçınılmaz bir sonuç olduğunu gören, kumandanlığı kadar yüksek bir tefekkür ve inanç adamı olan fatih Sultan Mehmet: *“Ormanlarımdan kim bir ağaç keserse, bende onun boynunu keserim”* demekle bir gerçeği dile getirmiştir.

Yüce Peygamberimiz, *kiyamet öncesinde bile olsa, insanları ağaç dikmeye teşvik ederken bunun önemini ne kadar güzel ifade etmiştir.*

İşte dinimiz, insan hayatındaki bu ciddi ve kaçınılmaz zureten dolayı ona geniş yer vermiş, öneminin büyüklüğü nispetinde dikkatleri üzerine çekmekte ısrar etmiştir.

KUR'AN-I KERİM'DE AĞAÇ

Kur'an-ı Kerim ağacın insan hayatındaki önemi nispetinde ona geniş bir yer verir. Bazı ayetlerde açıktan açığa ağaçlara, meyvelere, bağ ve bahçelere dikkat çekilip, bunların medeni hayattaki önemi belirtilirken, bir kısım ayetlerde de bir başka meseleyi belirtmek üzere, teşbih vasıtası olarak ağaç zikredilmiştir.

Ağaçla ilgili ayetler, İlk surelerden son surelere kadar Kur'an'ın her tarafında ölçülü bir şekilde serpiştirilmiştir. Mesela, “ağaç” ın karşılığı olan “şecer” kelimesi, Kur'an'da 26 yerde geçer, Ağaçların bir araya gelmesinden meydana gelen “bağ” ve “bahçe” nin karşılığı olan “Cennet” kelimesi tekil olarak 70 defa, çoğul olarak 76 defa geçer. Aynı manaya gelen “Firdevs” kelimesi de 2 defa geçer.

Bir kısım ağaç cinsleri, iktisadi hayattaki önemlerine paralel olarak ismen çeşitli surelerde zikredilmiştir. Mesela; “hurma (nahl)” kelimesi 13 yerde, “hurmalık (nahil)” kelimesine 7 yerde, “üzüm (ineb, a'nab)” kelimesine 11 yerde, “zeytin” kelimesine 7 yerde, “nar (rumman)” kelimesine 3 yerde, “Arabistan kirazı (sidre)” kelimesine 4 yerde rastlanır. Bunların dışında incir, muz vs. bazı meyve ağaçlarının da ismi geçer. Tin suresinde “Andolsun incir ve zeytine...”²⁵ denilerek iktisadi önemi fazla olan bu iki ağaca yemin edilir.

25. Tin Suresi, Ayet: 1.

Yine Kur'an'da “meyve” kelimesine “fakihe” kökünden 14, “semer” kökünden 24 olmak üzere, 38 yerde rastlarız. Ayrıca Kur'an'da dolaylı olarak ağacı hatırlatan birçok ayetler de vardır.

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle yapılan bahçe tasvirleri, gerçekten cazip ve ağaca şiddetli teşvik edici mahiyettedir.

*“Sizden herhangi biriniz arzu eder mi ki hurmalardan, üzümlerden onun bir bahçesi olsun, altından ırmaklar aksın, orada kendisinin her çeşit meyveleri bulunsun, (fakat) ona ihtiyarlık çöksün, aciz ve küçük çocukları da olsun, derken (onun ve yavrularının biricik geçim vasıtaları olan) ona (o bahçeye) içinde bir ateş bulunan bir bora isabet etsin de o, yanıversin...”*²⁶

Bu ayet ve birçok ayetlerde ağaç, Allah'ın büyük nimetlerinden biri olarak zikredilmektedir.

*“Size bilip durduğunuz şeylerle (nimetlerle) yardım eden, size davarlar, oğullar, bağlar, ırmaklar ihsan eden Allah'tan korkun.”*²⁷

Bir mü'minin en büyük ideali bulunan “cennet”le ilgili olarak geçen tasvirleri belirtmemizde fayda var. Her şeyden önce “cennet” kelimesi, bir isim olarak “bahçe” demektir. Bu isim “örtmek” manasına gelen bir kökten türemiştir.

Arapça lügatler bahçeye, ağaçların sıklığı ve dallarının birbirine geçmesi sebebiyle meydana gelen gölgeden dolayı örtmek manasına “cennet” denildiğini açıklarlar. Lügatçilerin belirttiğine göre, herhangi bir ağaçlığa “cennet” denebilmesi için, orada mutlaka hurma ve üzüm ağaçları bulunmalıdır.

26. Bakara Suresi, Ayet: 266.

27. Şuara Suresi, Ayet: 132-134.

Üzüm ağaçlarının (asmalarının) çoklukla bulunduğu bahçelere ise “*Firdevs*” denmektedir.²⁸

Kur'an'da geçen cennetle ilgili tasvirlerle, güzel hazırlanmış bağ-bahçe ile ilgili tasvirlerin birbirine benzedikleri görülmür.

*“Dalbastı kirazlar,
Meyve dizili muzlar,
Uzamış gölgeler,
Fıskıran sular.
Pek çok meyva arasında,
Tükenmeyen ve yasaklanmayan”*²⁹

Dalbastı meyve, bazı kimseler “*bu meyvenin ne özelliği var ki Allah bunu müjdeliyor?*” diyerek hayret edebilirler. Ancak, değil cennette, dünyada dahi öyle meyveler vardır ki, insan bu meyvelerden tattı mı ondan vazgeçemez. Bu meyve ne kadar kaliteli olursa olsun o oranda dikenini az olur. Dolayısıyla cennetin bu meyvesinin dikensiz olacağı bildirilmiştir. Yani onlar dünyadakilerden çok daha kaliteli olacaklardır.

Ayette geçen “*la mekmuatin (tükenmeyen)*” ifadesi ile bunların mevsimlik meyveler olamayacağı ve devamlı bulunup, tükenmeyeceği; “*la menmuatin (yasaklanmayan)*” ifadesiyle de dünyadaki bağ ve bahçelerde olduğu gibi, bu meyvelerden almak için herhangi bir engelle (diken, yükseklik vs.) karşılaşmayacağı kast olunmaktadır.³⁰

Bir bahçe tasviri olarak şu ayete de bakabiliriz:

“İşte bununla sizin için hurmalıklardan, üzümlüklerden nice bahçeler, bağlar yaptık ki içlerinde sizin için birçok yemişler

28. İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 13/100, Cennet mad.

29. Vakıa Suresi, Ayet: 28-33.

30. Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'an*, c. 4, s. 462-463.

vardır, onlardan yersiniz de.”³¹

Cennetle ilgili tasvirlerde, onun ağaçlı, meyveli, gölgeli ve akarsulu tarafı özellikle belirtilir:

“Takva sahiplerine va'd edilen cennetin sıfatı (şudur): Altından ırmaklar akar onun, yemişleri ve gölgeleri daimdir...”³²

30'dan fazla Kur'an'da “altından ırmaklar akan cennetler” tabiri geçer ve ayrıca cennetteki ırmakların, koku ve diğer vasıflardan hiçbirinin bozulmayacağı, meyvelerin de her çeşidinin bulunacağı belirtilmiştir.³³

Bu cennet nimetleri sayılmakla birlikte, yeryüzündeki nimetler karşılığında Kur'an, Allah'ı tanımamızı ister:

“Biz orada, hurmalıklardan, üzüm bağlarından nice bostanlar yaptık, İçlerinde pınarlardan (nicesini) fişkırttık,

(Allah'ın yarattığı) mahsulden ve kendi ellerinin yaptıklarından yemeleri için. Hala şükretmeyecekler mi?”³⁴

Bu kısa cümlelerle yeryüzündeki bitkiler dünyası, delil olarak öne sürülmüştür. İnsanlar, gece, gündüz yeryüzündeki ürünleri yedikleri ve yararlandıkları halde, onları hiç önemsemiyorlar, fakat gafletten kurtulup dikkat edecek olurlarsa, o zaman, bu mahsulü veren tarlaların, zengin bağ ve bahçelerin üzerinde akan ırmak ve derelerin hiçbirinin kendi kendine oluşmadığını anlayacaktır. Tüm bunların ardında, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın hikmet ve kudreti gizlidir.

Yeryüzünün hakikati, yapısı ve ne tür elementlerden müteşekkil olduğu hakkında düşünün. Yeryüzü kendi kendine bir

31. Mü'minun Suresi, Ayet: 19.

32. R'ad Suresi, Ayet: 35.

33. Muhammed Suresi, Ayet: 15.

34. Yasin Suresi, Ayet: 34-35.

şey yaratmaya kadir değildir. Bu elementleri ayrı ayrı da incellerseniz, bir terkip halinde de incellerseniz, onların kendi kendilerine can verebildiklerini göremezsiniz. Öyleyse bu cansız topraktan bunca bitkinin meydana gelmesi nasıl mümkün olmaktadır? Araştırdığımız takdirde bir kaç sebep olduğunu görürsünüz. Şayet bu sebepler var olmasaydı hayat da olmazdı.

1. Yeryüzünün bazı bölgelerinde, toprağın üstündeki sathıta, bitkiler için gıda vazifesini gören bazı maddeler vardır. Bitkilerin köklerini salabilmeleri ve bazı gıdaları alabilmeleri için, bu üst sath daha yumuşaktır.

2. Yeryüzünde çeşitli durumlarda akan suların içinde bazı maddeler vardır. Bu maddeler suyun içinde bulunmakla bitkilerin gıda almalarını sağlarlar. Bitkiler bu suyu kökleri vasıtasıyla yerin altından alırlar.

3. Arzın üstündeki hava dünyayı semavi afetlerden koruduğu gibi, ayrıca bulut olarak yağmurun yağmasını da sağlar. Bitkilerin canlılığını sürdürebilmeleri ve büyümeleri için gerekli olan bazı gıdalarda hava içerisinde bulunmaktadır.

4. Ayrıca bitkilerin münasip bir sıcaklık ve mevsimde ortaya çıkmaları güneş ve yeryüzü arasındaki dengeli ilişki sayesinde olmaktadır.

Bu dört temel unsurun bir araya gelmesiyle bitkilerin yaşaması mümkün olmaktadır. Bütün bu şartlar önceden hazırlanarak, ayrı tohumlardan ayrı cinsten bitkiler çıkmıştır. İşte toprak, su, hava ve mevsim unsurları münasip bir şekilde bir araya geldiği zaman, bitkiler büyümeye ve gelişmeye başlar.³⁵

Kur'an'da geçen cennet ve bahçe tasvirleri arasındaki benzerlik, mü'minleri cennet misali bol ağaçlı, koyu gölgeli, her

35. Mevdudu, *Tefhimü'l-Kur'an*, c.4, s. 521-522.

çeşit meyve ve ağaçlarıyla dolu bahçeler tesis etmeye, dünyada iken cennet nimetlerini tatmaya teşvik edilmektedir.

Bu ayetlere göre Cenab-ı Hak, mü'minlerden üzerinde yaşadıkları vatani, Kur'an'da tasviri yapılan ahiret cennetlerine benzetmelerini istemektedir:

*"İnanıp yararlı işler yapanlara, altlarından ırmaklar akan cennetlerin kendilerine ait olduğunu müjdele! Onlardaki herhangi bir meyveden rızıklandırıldıklarında: "Bu daha önce de rızıklandığımız şeydir" derler ve o rızık birbirinin benzeri olmak üzere, kendilerine sunulacak. Orada çok temiz zevceler de onların. Hem onlar orada ebedî kalacaklar."*³⁶

Ayrıca başka bir ayette de: *"Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için iki cennet vardır"*³⁷ buyrulmaktadır. Bu iki cennetten biriyle dünya cenneti, diğeriyle ahiret cennetinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

Cennetin altından aKan nehirler, dünyadaki Nil, Fırat, Ceyhun vs. gibi nehirlerden çok daha büyüktür. İnsanların hepsi Allah'tan korkmuş ve ona göre amel etmiş olsalardı, dünyanın da her tarafı bir cennet kesilirdi.³⁸

Bu meyvelerden başka cennetlerde, tertemiz çiftler, eşler vardır. Şimdi diyebilirsiniz ki aynen böyle değilse de bunlara hemen hemen benzer bahçeler, eş ve eşler dünyada da olabilir, vatan denilen şey de böyle bir cennet gibi olabilir. Dar'ul İslam dediğimiz Müslüman vatani da böyle olması gerekir.³⁹

Kur'an-ı Kerim, yağmurun gayeleri arasında ağaçları bitirmeyi de sayar. Yağmur yağar ve insanlarla meskûn olan her

36. Bakara Suresi, Ayet: 25.

37. Rahman Suresi, Ayet: 46.

38. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 237.

39. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.1, s. 238.

yerde ağaç yetişecek, orman kurulabilecektir. Yani her bölgenin iklimine uygun bir ağaç mutlaka vardır.

*“Biz o suyu bol bol döktük.
Sonra toprağı nasıl da yarıdık.
Bu suretle orada ekinler bitirdik.
Üzümler, yoncalar,
Zeytinlikler, hurmalıklar,
İri ve sık ağaçlı bahçeler,
Meyveler, çayırlar bitirdik.
Siz ve hayvanlarınız faydalansın diye.”⁴⁰*

“Allah, sizin için, o su ile ekin, zeytin, hurmalıklar, üzümler ve her çeşit meyveleri bitirir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir topluluk için büyük bir ibret vardır.”⁴¹

“Gökten suyu indiren O'dur. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir yeşillik çıkardık, ondan da birbiri üzerine binmiş taneler; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar (bahçeleri) çıkarıyoruz. (Bunların) kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Bunlar meyvelendikleri zaman meyvelerinin olgunlaşmasına bakın! Bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.”⁴²

Fahrreddini Razi der ki: *“Burada hububat, sonra hurma, üzüm, zeytin nar; dört çeşit ağaç zikredilmiş ve ziraat, ağaçlardan önce gelmiştir. Gıda ise meyveden önce gelir.”⁴³*

Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetlerinde medeniyetle, yeşillik ve ağaçlık yani insan eliyle yetiştirilen bağ-bahçe arasında bir ilgi kurmaktadır. Bir başka ifade ile bir kısım milletlerin

40. Abese Suresi, Ayet: 25–32.

41. Nahl Suresi, Ayet: 11.

42. En'am Suresi, Ayet: 99.

43. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.3, s. 1996-1997.

maddi refahtaki ilerilik ve ihtişamları, onlardaki bağ ve bahçelerin çokluk ve güzellikleriyle ifade edilmektedir.

Mesela “Sebe” kavmi ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

“Andolsun ki Sebe' kavmi için oturdukları yerde bir ibret vardı: Sağ ve soldan iki bahçe! (onlara): "Rabbinizin rızından yiyin de O'na şükredin, ne güzel bir belde ve çok bağışlayıcı bir Rab!" (denildi).

Fakat onlar (şükürden yüz çevirdiler) bakmadılar. Biz de üzerlerine Arim selini salıverdik ve o güzelim iki bahçelerini buruk yemişli, ılgınlık ve içinde biraz da sidir ağacı bulunan iki harap bahçeye çevirdik.”⁴⁴

Tarihte “Sebe” büyük kabileleri de içine alan büyük bir Güney Arabistan kavmiydi. Bu kavmin yurdu bugün Yemen denilen Arabistan Yarımadası’nın güneybatı köşesiydi. Yükselişi M.Ö 1100 yılında başlamıştır. Hz. Davud ve Hz. Süleyman peygamberler zamanında Sebe’liler, zenginlikleriyle meşhur bir kavimdi.

Sebe, halkı zenginliğini iki şeye borçluydu: Tarım ve ticaret. Tarımlarını daha önceden Babil hariç hiç bir yerde bilinmeyen bir sulama sistemi ile geliştirmişlerdi. Ülkelerinde doğal akarsular yoktu, yağmurlu mevsimlerde tepecikler arasına inşa ettikleri setler (barajlar) sayesinde küçük gölcüklerde su toplanır ve ülkenin her tarafında yapılan bu gölcüklerden tarlalarına su taşımak için kanallar inşa ederlerdi.

Bu Kur’an’da da değinildiği gibi bütün ülkeyi verimli bir bahçe haline getirmişti. En büyük su deposu, Me'arib yakınındaki Selek Dağı’nın girişine inşa edilen baraj sayesinde biri-

44. Sebe Suresi, Ayet: 15–16.

45. Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'an*, c. 4 s. 462-463.

ken göldü. Fakat Allah nimetlerini onlardan geri alınca, en büyük baraj, M.S. beşinci yüzyılın ortalarında yıkıldı ve meydana gelen sel birbiri arkasına ülkedeki bütün barajları yıktı. Bu da sulama sisteminin bir daha tamir edilemeyecek şekilde bozulmasıyla sonuçlandı.⁴⁵

Yine Semud Kavmi'nin uğradığı felaketi tasvir eden ayetlerde Hz. Salih (A.S.) kavmine söylediği nasihatlar arasında zikredilen şu cümleler bu kavmin ziraat ve bahçecilikte ne kadar ileri olduğunu ifade eder:

*“Siz burada (ki nimetlerin içinde) emin bırakılacak mısınız? Bağların, pınarların içinde, Ekinlerin ve tomurcukları nazik, yumuşak hurma ağaçlarının içinde.”*⁴⁶

Hz. Şuayb (A.S.)'ın gönderildiği kavmi Kur'an, “*Ashabu'l-Eyke*” diye tarif eder.⁴⁷ Eyke, Arapçada “*ağaçları sık, birbirine örülmüş koruluk ve orman*”⁴⁸ demek olduğuna göre, Hz. Şuayb (A.S.)'ın davetine uymayarak cezalandırılan kavim medeni ve ilerlemiş bu millet de bahçecilikte ilerlemiş olmalıdır.

Ad Kavmi'ne gönderilen Hud (A.S.)'ın nankörlük etmemeleri, için kavmine hatırlattığı nimetlerin yanında “*bağlar, ırmaklar*” da zikredilmektedir.⁴⁹

Bu ayetler ışığında geçmişte azgınlıkları ve nankörlükleri sebebiyle ilahi cezaya uğratılan kavimlerin mazhar oldukları nimetlerin bağ ve bahçe olduğu hatırlatılmaktadır.

Hz. Peygamber (S.A.V.)'in doğumundan yaklaşık 250 yıl önce bugün çöl durumunda olan Hire ile Şam başka bir riva-

46. Şuara Suresi, Ayet: 146-148.

47. Şuara Suresi, Ayet: 176.

48. İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 10/334.

49. Şuara Suresi, Ayet: 134.

yette Mekke'ye kadar olan yerlerin ekildiğini, meyve ağaçlarıyla dolu olduğu anlatılmaktadır.

Bütün bu belirttiklerimiz gösteriyor ki, “*Eski Dünya*”nın büyük medeniyet merkezleri, Kur'an'ın yukarıda belirttiğimiz ayetlerinin de teyit ettiği üzere mümbit ve yeşildi, bağ ve bahçelerle, ormanlarla kaplı idi. Buraların maruz kaldığı maddi ve manevi tahribata paralel olarak arazi de çölleşmiştir. Halen bu çölleşme devam etmektedir.

SÜNNET'DE AĞAÇ

Ağaç ve orman bir başka ifade ile “Yeşil Saha” meselesi, Hz. Peygamber (S.A.V.) in hayatında ve tebligatında mühim bir yer tutar. Hz, Peygamber'in bu maksatla takip ettiği siyaseti dört ayrı prensip halinde inceleyebiliriz:

1. Mü'minleri, her çeşit ağacı dikmeye teşvik etmeleri,
2. Bazı ağaçlara özel olarak itina etmeleri,
3. Haram bölge fikri,
4. İhtiyacı karşılayacak orman tesisi ve ondan istifade metodu.

a) Ağaç Dikmeye Teşvik

*“Müslümanlardan bir kimse bir ağaç dikerse o ağaçtan yenen mahsul mutlaka onun için sadakadır. Yine o ağaçtan çalınan meyve de onun için sadakadır. Vahşi hayvanların yediği de sadakadır. Kuşların yediği de sadakadır. Herkesin ondan yiyip eksilttiği mahsul de onu dikene ait bir sadakadır.”*⁵⁰

*“Kim ağaç dikiminde bulurursa, onun için ağaçtan hâsıl olan ürün miktarıca Allah sevap yazar.”*⁵¹

“Yedi şey vardır, kişi kabirde bile olsa, onlardan hâsıl olan ücret devamlı olarak kendisine ulaşır:

50. Müslim, Müsakat: 7.8.10; Buhari, Edeb: 27 Hars, 1.

51. Müsned-i Ahmed; 5/514, Mecmau'z -Zevaid: 4/67; Feyzu'l-Kadr: 5/48.

1. Öğretilen ilim,
2. Halkın istifadesi için akıtılan su,
3. Açılan kuyu,
4. Dikilmiş olan ağaç,
5. İnşa edilen mescid,
6. Okunmak üzere bağışlanan Kur'an,
7. Vefatından sonra kendisine dua edecek (şekilde iyi terbiye edilmiş) evlat.”⁵²

“Bir kimse bir ağaç dikse o ağaç meyve verdikçe, sevabı ağacı dikene yazılır.”⁵³

“Her kim boş, kuru ve çorak bir yeri (şulayarak, ağaçlandırmak ve ekim suretiyle ıslah ve) ihya edecek olursa, bu amelinden dolayı Allah tarafından ücretlendirilir. İnsan ve hayvan ondan faydalandıkça orayı ihya edene sadaka yazılır.”⁵⁴

“Her kim zulme ve tecavüze yer vermeden bir dikimde bulunacak olsa, bu diktiği şeyden Allah'ın herhangi bir mahlûku faydalandığı müddetçe bu kendisi için kesintisiz devam eden manevi gelir kaynağı olur.”⁵⁵

“Elinizde bir ağaç filizi varsa, kıyamet kopmaya başlasa bile eğer onu dikecek kadar zamanınız varsa mutlaka dikiniz.”⁵⁶

Ağaç dikimine bu kadar teşvik eden Peygamberimiz (S.A.V.) kendisi bizzat bir defada 500 adet hurma ağacı dikmiştir.⁵⁷

52. Feyz'ul-Kadr: 4/87.

53. Feyz'ul-Kadr: 5/480

54. Feyz'ul-Kadr: 6/39.

55. Kenzu'l-Ummal: 3/896.

56. Buhari, Edebü'l Müfred: 168; Mecmau'z-Zevaid, 4/63; Feyz'ul-Kadr: 3/30.

57. Müsned-i Ahmed: 5/554, 440.

Kur'an-ı Kerim'de gövdesi olmayan bitki ve ağaçların Allah'a secde ettiği⁵⁸ bildirilmektedir. Bitki ve ağaçların ibadeti ile tabiatda da bir teslimiyet germekteyiz. Bu ibadetin ağacı di-kene de faydası vardır.

Mezarlıkların ağaçlandırılması ve dikilen ağaçların fayda-sının olmuş kimsenin ruhuna ulaştığını⁵⁹ bildiren Resulullah (S.A.V.) in bu sünneti ile memleketimizin bazı bölgelerinde rastlanan, mezarların başuçlarına ağaç dikme ananevi kayna-ğımız buradan alınmaktadır. Ancak asıl olan kişinin sağlığında bizzat çok ağaç dikmesidir ki, bu da diktiği ağaç kendisi için bir sadaka-i cariyedir.

Hz. Peygamberin ağaç hususunda teşvik ve tatbikatının Ashab üzerinde, onları günün geç saatlerine, ömürlerinin son günlerine kadar ağaç dikmekle meşgul olduklarına dair riva-yetler çoktur.⁶⁰ Resulullah (S.A.V.) den ağaç dikme dersi alan Ashabın İslam'ın yayılması için yeryüzüne dağıldıkları yerle-rin de ağaçlandırılmasında örnek olmuşlardır.⁶¹

Dikilen ağaçların korunması busunda, mü'min dikilmiş ve ekilmiş olanı, kendi malı olmasa bile koruyacak, en azından şahsen zarar vermekten kaçınacaktır. Bitkiyi basıp ezenlere meleklerin lanet ettiğini⁶², dikilen ağacın meyve verinceye kadar muhafaza edildiğinde meyvesinden elde edilen her fayda için bir sadaka olduğuna⁶³, kim bir ağaç dikerse ve bu ağaç ol-gunlaşırsa, Allah'da cennette bu kimse için ağaç dikeceğini⁶⁴, sopasıyla ağacın dallarına vurup hayvanı için yaprak döken bir

58. Rahman Suresi, Ayet: 6; Hacc Suresi, Ayet: 18.

59. Buhari, Müslim, Tirmizi, Ebu Bavud, İbn-i Mace.

60. Kenzu'l-Ummal: 309.

61. Müsned: 4/61, 5/314; Üsdü'l-Gabe: 4/369-370.

62. Kenzu'l-Ummal: 3/ 90 5.

63. Müsned: 4/61, 5/374.

64. Müsned: 4/61, 5/374.

bedeviyi uyarıp sallayarak ağaca zarar vermeden dökmesini⁶⁵ bizzat Resulullah (S.A.V.) in tavsiye ettiğini görmekteyiz.

Hız. Peygamber (S.A.V.), Zû-Kard gazvesinden dönerken Medine yakınlarındaki Benî Harise otlığı olan Zuraybü't-Tavil denilen yerde konakladıklarında onlar buranın, hayvanlarının otlığı, hanımlarının çıktığı yer olarak nitelemişler, Efendimiz (S.A.V.) de “*Kim buradan bir ağaç keserse mutlaka onun yerine bir ağaç diksın*”⁶⁶ buyurmuştur.

Sahabe-i Kiram'ın önderleri de bu şura sahiptiler. Mesela Hız. Ebu Bekr'in (R.A.) Üsâme (R.A.) ordusuna hitap ederken söylediği “*Hurma ağaçlarını sökmeyin, yakmayın; diğer meyve ağaçlarını telef etmeyin; koyun, sığır ve diğer hayvanları yemenin dışında bir amaçla kesmeyin...*”⁶⁷ sözleri ile Hız. Ömer'in (R.A.) Ebu Musa el-Eş'arî'yi (R.A.) Basra'ya vali olarak gönderirken görevleri arasında sokakların temizliğini de sayması⁶⁸ ve Hız. Osman'ın (R.A.) geç bir vakitte ağaç dikerken yanına gelen ve “*Ey Müminlerin emiri! Bu vakitte mi dikim yapıyorsunuz?*” diye soran birisine, “*Bana uğradığında beni böyle hayırlı bir iş yaparken bulman, bozgunculardan biri gibi bulmandan daha iyidir*”⁶⁹ şeklinde verdiği cevap bu bilincin sahabede ne kadar yerleşmiş olduğunu gösteriyor.

b) Bazı Ağaçlara Özel İtina

Hız. Peygamber (S.A.V.) ağacın cinsini ayırt etmeksizin “*ağaç dikimine*” teşvik etmesinden başka, bazı ağaçlar için özel alaka göstermiştir. Bunların başında o devrin iktisadi hayatında, beslenme hususunda önemli bir yer tutan “*hurma ağacı*”

65. Üsdü'l-Gabe: 6/375.

66. Belazurî, *Fütuhu'l-Buldan*, 17.

67. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 2/200.

68. Darimî, Sünen, Mukaddime 46.

69. Aliyyulmuttaki el-Hindî, *a.g.e.*, 3/909.

gelir. Hurma ağacının dikilmesi, onun diğer ağaçlar arasındaki üstünlük ve fazileti, ona değer verilmesi hususunda birçok hadis vardır. Hadis kitaplarında hurma ile ilgili müstakil bölümler açılmıştır.⁷⁰

Buna göre her bölgede yetişen ve iktisadi hayatta, beslenme hususunda önemli olan herhangi bir ağaç da aynı durumdadır.

Hususi itinaya mazhar olan ikinci bir ağaç “*Sidre Ağacı (Arabistan kirazı)*”dır. Hz. Peygamber (S.A.V.) bu ağacın kesilmesini yasaklamış, bu ağacın yerine yenisini dikmeden bu ağacın kesilmesini menetmiştir. Bu ağacı zalim ve haksızca kesen kimseyi Cenab-ı Hakk'ın ateşe sokacağını belirtmiştir.⁷¹

Bu yasaklama Sidre ağacının kutsiyetinden gelmemektedir. Bundan maksat, çölde yolcuların ve hayvanların, özellikle insanların ondan istifade etmelerindendir. Benzeri yasaklamalar, her zamanda benzeri pozisyonlarda olan herhangi bir ağaç için de geçerli olabilir.

c) Haram Bölge (Milli Park ve Koruluk) Fikri

Bugün bütün devletler tarafından uygulanan bir kısım yasaklarla korunan ve istifadeye sunulan “*milli park*” uygulaması ilk defa Hz. İbrahim (A.S.) tarafından haram ilan edilen Mekke ve civarını içine alan belli bir bölge bu haramlık ve yasaklılığını Hz. Peygamber (S.A.V.) devrine kadar muhafaza edilmiştir. Ağacını kesmek, otunu yolmak, kuş ve diğer yabani hayvanları avlamak yasaktır. Bu yasağa cahiliye Arapları da sıkı sıkıya uymuşlardır.

Hz. Peygamberde bir de “*yeşil kuşak*” tesisi görmekteyiz.

70. Buhari, Et'ime: 46; Mecmau'z-Zevaid: 5/39-40.

71. Ebu Bavud, Edeb: 162; Mecmau'z-Zevaid: 8/115; Üsdü'l-Gabe: 3/276.

Yani Medine'nin etrafını her cihetten 36 km. mesafeye kadar haram ilan ederek hayvanların avlanmasına, ağaçlarının kesilmesine, otlarının yolunmasına yasak getirmek. Bu konuda pek çok rivayet vardır.

H. Enes (R.A.)'dan gelen rivayete göre, H. Peygamber, Hayber'den dönerken, Medine'ye yaklaşıncı, şehre işaret ederek, *"Ya Rabbi! H. İbrahim Mekke'yi, haram kıldığı gibi, ben de Medine'yi haram kıldım. Onun iki kayalığı arası haramdır, ağaçları kesilemez, hayvanları avlanamaz, otu yolunamaz, ağaçlarının yaprağı silkelenemez..."* der.⁷²

İşte H. Peygamber (S.A.V.) Mekke'de mevcut olan bu *"Milli Park"* a bir ikincisini eklemiş, Medine ve civarını, dört bir yandan içine alan bir kuşağı haram bölge ilan etmiştir. Bunun da ağacını kesmek, ağaçlarının yapraklarını koparmak, yerde biten otlarını yolmak, yabani hayvanlarını yakalamak yasaklanmıştır.⁷³

H. Peygamber (S.A.V.) bu yasağın ciddiyet ve önemini belirtmek için, onu ihlal edenlere karşı vicdani ve ameli olmak üzere gayet sert müeyyideler vazetmiştir. Vicdani müeyyideyi şu hadis ifade eder:

*"Medine, Air ve Sevr dağları arasında kalan kısımlarıyla haramdır. Orada kim yasak işlerse veya işleyeni himaye ederse, Allah'ın, Meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Allah, kıyamet gününde, onun ne tövbesini ne de fidesini (farzlarını ve nafilelerini) kabul eder"*⁷⁴ buyurarak mü'min bir vicdan için bundan daha ağır, daha tesirli müeyyide

72. Ebu Davud, Menasik 96.

73. Buhari, Cihad: 71; Müslim, Hacc: 458, 464, 472; Ebu Davud, Menasik: 96.

74. Buhari, Fezailu'l-Medine 1, Cizye 10, 17, Feraiz 21, İtisam 5; Müslim, Hacc 467, (1370); Ebu Davud, Menasik 99, (2034, 2035), Tirmizi, Vela ve'l-Hibe 3, (2128).

olamaz.

Resulullah (S.A.V.) Medine'nin haramiyetini fiilen korunması için de, yasağı işleyenlere karşı bazı pratik ve tatbiki tedbirler vazetmiş, suçlunun maddeten cezalandırılmasını emretmiştir. Dövülmesi, elbiselerinin ve malzemelerinin müsadere edilmesini emretmiştir.⁷⁵

Hz. Ömer, buranın korunması için hususî korumacı tayin etmiştir.

Mekke ve Medine dışında Resulullah (S.A.V.), Taiflilerin isteği üzerine Taif ve civarındaki vadinin ağaçlarının kesilmesini, hayvanlarının öldürülmesini yasakladığını⁷⁶, Hz. Ömer'in (R.A.) hilafeti döneminde Sa'd b. Ebi Vakkas (R.A.) bu emirnameyi esas tutarak yasağa uymayan birini cezalandırmıştır.⁷⁷

Bunun dışında Tayy'lılar gibi bazı kabilelere de aynı şekilde beraatlar vermiştir.⁷⁸

Bunlardan şu sonucu çıkarabiliriz. Hz. Peygamberin diğer kabile ve şehirlere tanıdığı imtiyazlardan maksat, Mekke ve Medine de olduğu gibi “haram” kılınması ve mukaddes belde hüviyeti kazandırmak değildir. Bundan maksat yerli halkın, yakın çevrelerini her yönden korumak ve burun dini açıdan meşru olduğunu göstermektir. Bu prensibin zamanımızda da tatbiki zaruridir.

d) Orman Tesisi

Çevre sağlığı ve yeşil saha meselesinde, en önemli hususlardan biri de, günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamak üzere

75. Müslim, Hacc: 461; Ebu Davud, Kenasik: 96; Futunu'l -Buldan: 1/15-17.

76. Hamidullah, *İslam Peygamberi*: 1/331-332; Ebu Davud, Mosaik: 240.

77. Ebu Davud, Menasik, 96.

78. Ebu Davud, Mosaik: 243, 255.

hususî şekilde orman tesisi ve bunun kullanılmasına getiren disiplindir, El-Gabe denilen yer için Resulullah (S.A.V.): “*Kim buradan bir ağaç kesecek olursa, onun karşılığı olmak üzere ağaçlar diksin*”⁷⁹ diye emretmesi üzerine ağaçlar dikilerek El-Gabe orman haline geldi. Resulullah ormandan istifade siyasetini belirtiyor: “*Birini dikmek kaydıyla ormandan ağaç kesmek*”.

Orman tesisi ile şehir yakınındaki yerlerin, haram ilan edilmesi keyfiyeti bizi şu sonuca götürür:

1. Yerleşim bölgesine yakın olan koruluk: Buradan ot yolmak, ağaç kesmek, hayvan avlamak, kısacası her türlü istifade yasaktır. Burası koruma altındadır ve tahrip edilmemesi için ciddi tedbirler alınacaktır. Şehrin tabii güzelliğine, havasının tasfiye ve temizlenmesine, insanların da dinlenmesine mahsustur. Bu koruluk mümkün olduğu kadar şehre yakın olmalıdır. Şehrin her köşesinde oturanların kolayca faydalanması için imkân nispetinde şehri, dört bir yandan kuşatmalıdır. Derinliği de, şehrin büyüklüğü ile eşit olmalı veya az olmamalıdır.

2. Uzak orman: Bu otundan, kereste ve odunundan ve hatta hayvanlarından nizami bir şekilde istifade edilecek ormandır. Bu şehirden uzaklarda kurulacaktır. Bundan faydalanmada bazı kurallara uyulacaktır. En önemli kural, kesilenin yerine yenisini dikmektir.

79. Belazuri, *Fütunu'l-Buldan*: 1/17.

ÇEVRE TEMİZLİĞİ VE SAĞLIĞI

Bilindiği gibi insan çevresiyle var olmuş, bununla yaşamını sürdürmüş ve sürdürecektir. Dünyanın 36.000 km. uzaklıktan Meteosat sun'i uydusundan alınan görünüşü, her türlü anlatma gücünün ötesinde bir güzelliكتedir. Masmavi denizler, koyu lacivert okyanuslar, bembeyaz kutup bölgeleri, buzullar, çöller, ırmaklar, ormanlar ve nihayet küme küme bulutlar...

Dünyamız, uzayda her saniyede 30 km.lık bir hızla güneş etrafında yol alıyor. Günler, haftalar, aylar, mevsimler gelip geçiyor. Dünyamızın güneş etrafındaki turları bitip tükenmiyor. Her sabah güneş yeniden doğuyor, akşam yeniden batıyor. Yıllar birbirini kovalıyor, asırlar geçiyor. İnsanlar doğuyor. Dünyamızdaki her kese yetecek kadar yiyecek, giyecek, içecek ve enerji vardır. Yeryüzüne düşen bir damlacık su, toprağın derinliklerini kadar sızarak, toprağın nemini ve sıcaklığını ayarlıyor. Toprağa dikilen minicik bir tohumdan yüzlerce başak fışkırıyor. Binlerce çeşit sebze ve meyve olgunlaşıyor. Rahmetten, nimet meydana geliyor. Kır çiçekleri, al renkli laleler, bembeyaz güller yetişiyor. Her canlı, bir diğer canlının yardımıyla besleniyor.

Çevremizi oluşturan ve yeryüzünün en değerli varlıkları olan su, hava ve toprak arasında sürekli bir iletişim ve hassas bir denge vardır. Birinin kirlenmesiyle diğerleri de etkilenmektedir.

Havada, suda, toprakta ve kısaca evrende bir düzen, bir ahenk görüyor isek, bütün bunların kendiliğinden, tesadüfen planlandığını söylemek mümkün değildir.

“0, göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini, kendi (canibi) nden sizin emrinize verdi. Şüphe yok ki, bunda, iyi düşünecek bir kavim için, kesin ayetler (delaletler, ibretler) vardır.”⁸⁰

Bu sayısız nimetleri korumak, onları israf etmeden kullanmak hepimizin vazifesi iken, bunları nasıl mahvettiler?

21. yüzyıla girerken insanoğlu atalarından kendisine miras kalan yeraltı ve yerüstü kaynakları, hayvanları, ağaçları, ormanları, havası, suyu, kıtaları ve okyanusları ile tertemiz bir dünya idi.

Günümüz insanı, bu tertemiz dünyayı, ekonomik ve sosyal kuruluşları ile; arabası, okulu, işyeri, evi ile; gürültülü, hızlı, monoton ömrünü konserve yiyeceklerle, dondurulmuş yağlarla, boyalı şekerlerle, kimyevi içeceklerle beslenen; suni ve sentetik elbiseler giyinen; iki, üç göz daracık odalı apartman katlarında oturan; zehirli havayı her gün teneffüs eden; oturup saatlerce televizyon seyreden, bilgisayarın başından kalkmayan; gürültüsü bol, trafiği sıkışık, dar, pis ve sınırlı bir çevrede sun'i bir dünyada yaşıyor.

“Çevre sorunları” olarak bilinen ve özellikle hava, su, toprak kirlenmesiyle karşımıza çıkan büyük problemin meydana gelişinde hiç şüphesiz, hızlı sanayileşme arzuları, şehirlerde yaşayan nüfusun köylere göre daha yoğun oluşu, artan kara, hava ve deniz trafiği, çeşitli tüketim maddelerinin kullanılışından açığa çıkan zehirli artıklar, hızla artan nüfus, hızla azalan yeraltı ve yerüstü kaynakları, büyüyen, gelişen şehirler vs.

80. Casiye Suresi, Ayet: 13.

Hiç kimsenin eli değmeden güneş enerjisi, atmosfer, dağlar, ormanlar, topraklar, madenler, sular, kuşlar, balıklar, otlar ve daha binlerce tabii kaynaklardan faydalanmamız için irade-mize verilmiştir. Akıllı ve şuurlu yaratıklar olan biz insanlar bu kaynakları nasıl koruyacağımızı ve onlardan en uygun şekilde nasıl yararlanacağımızı da İslam dini bildirmiştir.

İslâm, temiz olmayı ve temizliği imanın şartlarından sayar. Böylece iman etmeyle temiz olma arasında doğrudan bir ilişki kurar. İbadetlerin kabul edilmesinin ilk şartı maddi ve manevi temizlik olduğu gibi, imanda kemalin şartı da temizliktir, Bundan dolayı temizlik bütün tarih boyunca Müslümanların en çarpıcı özelliği olmuştur.

Hz. Peygamber (S.A.V.) bir hadislerinde; “*temizlik imanın yarısıdır*”⁸¹ buyurur.

Hz. Peygamber’in Allah’tan aldığı ilk ayetlerden bir kısmı da şöyledir: “*Ey bürünüp sarınan (Resulüm)! Kalk ve insanları uyar. Sadece Rabbini büyük tanı. Elbiselerini tertemiz tut. Kötü şeyleri terk et.*”⁸²

Dikkat edilirse elbisenin temiz tutulmasının istenmesiyle maddi temizliğin önemi vurgulanırken, kötü şeyleri terk etmesinin istenmesiyle de manevi temizliğin altı çizilmektedir. Böylece İslam'a göre maddi ve manevi temizlik bir bütündür ve birbirinden ayrılamaz. Müslümanlar hem çevrelerinin, evlerinin, kullandıkları yolların, park ve bahçelerin temizliğine dikkat ederken, her tür manevi ve ahlaki temizliğe de dikkat etmelidirler.

Buradaki temizlik mutlaktır, yani hem maddi, hem de manevi temizlik buna dâhildir. Temizliğin dört mertebesi vardır:

81. Müslim, Taharet: 1.

82. Müdessir Suresi, Ayet: 1-5.

1. Görünen pisliklerden temizlenmek,
 - a) Beden temizliği,
 - b) Elbise temizliği,
 - c) Mekân temizliği,
 - d) Gıda temizliği.
2. Azaları günahlardan temizlemek,
3. Kalbi kötü ve adi ilişkilerden temizlemek,
4. Sırrı masivadan temizlemek.

Mekân Temizliği

Mekân temizliği deyince, ilk öncelikle namaz kılınan yerin maddi yönden de temiz olması gerekir. Herhangi bir maddi necasetle kirlenmiş bulunan yerde namaz kılınmadığı gibi, umumiyetle pis olan yerlerde Allah'ın zikri de yasaklanmıştır. Hadislerde “*mezbele, hamam, mezbaha, mezarlıklar, deve ağılı*”⁸³ özellikle belirtilir ki buralarda ibadet yapılmaz.

Ev temizliğinde ısrar eden peygamberimiz necis olduğu beyan edilen köpeğin⁸⁴, bekletilmiş idrarın⁸⁵ bulunduğu eve rahmet meleklerinin girmeyeceğini belirtmiş ve havayı kirletici şeylerden evin korunmasını emretmişlerdir.

Böyle bir yasağın bulunmaması dolayısıyla, zevk için köpek besleme geleneğini yürüten Avrupalılar, bilhassa büyük şehirlerde köpek pisliği yüzünden ciddi şekilde rahatsızdılar. Paris'in kaldırımlarına köpeklerin günde 20 ton pislik bıraktığını, bunu temizlemek için belediye, yılda 20 milyon frank harcamaktadır.⁸⁶

Cemaate gelenin sarımsak, soğan gibi başkalarını rahatsız

83. İbn-i Mace, Mesacid: 4.

84. Müslim, Libas: 83-85; Ebu Davud, Taharet: 90.

85. Mecmau'z-Zevaid: 1/104.

86. Tercüman Gazetesi, 5 Şubat, 1984 Pazar Nüshası.

eden her şeyin melekleri de rahatsız ettiğini belirtir.⁸⁷

Peygamberimiz sadece beden ve ev temizliği üzerinde durmamış, evin dışarıya uzantısı kabul edilen ve ayrılmaz bir parçası olan “avluların” temiz tutulmasına da ayrıca dikkat çekmiştir:

*“Allah pak ve naziftir, paklık ve nezafeti sever; kerim ve cömerttir, kerem ve cömertliği sever. Öyle ise, avlularınızı ve boş sahalarınızı temiz tutun. Yahudilere de benzemeyin, onlar çöplerini evlerde toplarlar.”*⁸⁸

Özellikle herkese açık yerlerin ve en önemlisi mescidlerin her yönden temizliği üzerinde durulmuştur.⁸⁹

Hz. Peygamberin hadislerinde uzak çevrenin de her çeşit rahatsızlık verici kirlitmelerden korunmasıyla ilgili emirleri vardır. Hz. Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurur:

“Lanete uğramışlardan olmaktan sakının. Ashab;

- Bunlar da kim, ey Allah'ın Resulü? diye sorunca, Resulullah (S.A.V.) açıklar;

*-Halkın gelip geçtiği yollar, gölgelendikleri yerlerde abdest bozanlardır.”*⁹⁰

Kirletilmesi yasaklanan gölgeden maksat, sadece meyveli ağaçların gölgesi değildir. Halkın istirahat ve dinlenmek için oturduğu bütün gölgeler yasağa dâhildir. Ağaç gölgesi, duvar gölgesi, kaya vs. gölgesi hepsi birdir. Ayrıca bir mü'minin hadiste ifade edilen yasağa sadece “abdest bozma” olarak anla-

87. Müslim, Mesacid: 72, 74, 82. Müslim, Libas: 83-85; Ebu Davud, Taharet: 90.

88. İbn-i Kayyim, *Tıbbun-Nebevi*, s. 216.

89. Ebu Davud, Salât: 13; Tirmizi, Salât: 412.

90. Müslim, Taharet: 68.

maz, her çeşit kirlletmeleri içine alır. Zira o devir için şişe, konserve kutusu, kâğıt, poşet, paket artığı gibi kirlleticiler söz konusu değildi. Her taraftan gelip geçene rahatsızlık veren bir diken, bir dal parçasının, bir taşın, bir kelime ile eziyet veren şeyin giderilmesinin önemi ifade edilmiştir.

Hadislerde yollarla ilgili talimat daha çok yer alır. Hadislerde ısrarla üzerinde durulan hususlardan özellikle yolların temizliği ve muhafazası, rahatsızlık veren şeylerin “*eza*” ların yollardan kaldırılması “*imandan bir şube*” olarak tavsif edilmiştir.

*“İman yetmiş kusur şubedir. En üst şubesi ‘La ilahe, illallah’ sözü, en aşağısı da yoldan ‘eza’ yı (rahatsız edici şeyi) kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir.”*⁹¹

Ayrıca “*eza*” yı yani yoldan geçeni rahatsız edecek bir şeyi kaldırmak “*sadaka*” olarak tarif edilmiştir.⁹²

Yoldan gelip geçenlere rahatsızlık veren “*eza*” yı temizlemek ne kadar önemliyse, ne kadar kıymetli bir amel ise, onu kirlletmek de o kadar kötü ve ayıplanmış bir amel olmaktadır. Hz. peygamber (S.A.V.) “*kirletilmemesi*” için de Müslümanları uyarmıştır:

*“Müslümanları yollarında rahatsız edenlere, onların lanetleri vacip olmuştur.”*⁹³

Yol dahil, her yerde, her durumda, her halde mü'minleri rahatsız edici şeylerden yani “*eza*” dan ümmeti uzaklaştırmak maksadı ile şöyle buyurmuştur:

*“Allah mü'mine eziyet edilmesini sevmez.”*⁹⁴

91. Müslim, İman: 58; Buhari, Hibe:35; Ebu Davud, Edeb:160.

92. Müslim, Zekât: 55; Buhari, Mezalim:24; Ebu Davud, Tetavvu: 12.

93. Mecmau' z -Zevaid: 1/204.

94. Tirmizi, Edeb: 59.

HAVA KİRLİLİĞİ

En genel anlamda hava kirliliği, belirli bir bölgede atmosfere gaz ve partikül maddelerinin atılması sonucunda havanın doğal kompozisyonunun değişime uğramasıdır.

Atmospere insan tarafından verilen; canlı sağlığına kötü etki eden, ortama zarar veren maddelerin yüksek yoğunlaşmaya ulaşması ile ortaya çıkmaktadır. Kirleticiler olarak tozlar, zarar veren gazlar ve radyoaktif maddelerden kaynaklanmaktadır.

Atmosferde toz, duman, gaz, koku ve saf olmayan su buharı şeklinde bulunabilecek kirleticilerin, insanlar ve diğer canlılar ile eşyaya zarar verebilecek miktarlara yükselmesi, “*Hava Kirliliği*” olarak nitelenmektedir.

Hava bildiğimiz gibi teneffüs yoluyla ciğerlere girer, orada oksijeni bırakır ve karbon dioksit olarak dışarı çıkar. John R. Goldsmith, “*Hava Kirliliğinin İnsanlara Tesirleri*” isimli kitabında şöyle diyor:

“Bir insan, yiyecek olmadan ortalama 5 hafta yaşayabilir, 5 gün susuz yaşayabilir, ancak 5 dakika havasız yaşayamaz.”

“Normal bir insan, bir günde 1,5 kg yiyecek yer, 3 kg su içer ve 15 kg havayı teneffüs eder.”

Dünyanın sıcaklığı ortalama 15 derecedir. Bunu sağlayan ise, dünyamızı kuşatan, canlılara nefes veren, onlara ısı ve enerjiyi en iyi şekilde dağıtan; dengeli, ahenkli ve intizamlı ça-

lışan havadır.

Havanın basıncı, nemi, sıcaklığı, içindeki gazların oranları, yoğunluğu, kalınlığı Yaratıcı tarafından planlanmış ve hesaplanmış durumdadır.

Dünyanın şekli, kara ve denizlerin dağılımı, güneşten olan uzaklığı, dönüş hızı, hareket hızı yine Yaratıcı tarafından önceden tasarlanmıştır.

Dolayısıyla canlılar ve özellikle insan için konforun her çeşidi ile çevrenin en güzeli hazır bir hale getirilerek nimetlerin en güzeli olarak sunulmuştur.

Derin bir hava okyanusunun dibinde yaşıyoruz. Ciğerimize çektiğimiz taptaze ve tertemiz hava ile kanımız devamlı olarak temizleniyor. Bütün hücrelerimiz oksijenle besleniyor. Serin Rüzgârlar denizlerin nemli havasını karalara, sıra dağlara, ormanlara, sevk ediyor. Uzaydan gelen çeşitli yüklü parçacıkları, kozmik ışınları, meteorları ve güneşin zararlı ışınlarını hava süzüp tertemiz hale getiriyor. Havadaki su buharı taptaze fidanları donlardan koruyor. Havadaki azot, bitkiler için bir gübre vazifesini de yükleniyor. Hava, bütün dünyamızı çepeçevre adeta bir battaniye gibi sarıp sarmalayıp onu dış tehlikelerden koruyor. Havanın tabii basıncı ile dengeli olarak yaşıyoruz. Temiz hava hastalar için sanki bir “ilaç” mış gibi doktorlarca tavsiye ediliyor.

Biz insanlar olarak ne yaptık? Etrafımızdaki bu çevreyi nasıl kirlettik? Veya nasıl kirleniyor.

Hava kirliliği çevre problemlerinin en önemlisidir. İnsan, hayvan ve bitki sağlığında, hatta kullanılan eşyalarda kirlilikten nasibini alır. Tozlu, isli, dumanlı, zehirli, pis bir çevre içinde yalnız canlılar değil, cansızların da zarar görmesi kaçınılmaz olacaktır. İnsan olarak teneffüs ettiğimiz havayı kirlet-

mekte, zehirlemekte, sonra bu pis havayı derin bir nefesle tekrar ciğerlerimize çekmekteyiz.

İnsanın havayı kirletmesi bir yana, şaşmadan, bozulmadan işlemekte olan atmosferin mevcut dengesini ve düzenini bozmak için müdahale edilmektedir. Öyle ki, atmosfere bırakılan çeşitli gazlarla ozon tabakasını delmekle kalmayıp, dünyamızın iklimini bile değiştirmektedir. İnsanın iklim üzerindeki menfi tesirleri şu şekilde sıralanabilir:

1. İnsan, serbest atmosferdeki karbondioksit miktarını her cins yakıt maddesi ile arttırmaktadır.

2. İnsan, atmosferin geçirgenliğini, sanayi ve taşıtlardan çıkan ince, küçük, katı veya sıvı parçacıklarla azaltmaktadır.

3. İnsan, üst atmosferlerde jet uçaklarının egzozundan çıkan gazlarla stratosferin termal hususiyetlerini bozmaktadır.

4. İnsan, nükleer denemelerle atmosferi bir radyoaktif serpinti vasatına getirmektedir.

5. İnsan, şehirleşme ile bitki örtüsünü değiştirmek veya yok etmekle, arzın albedosunu (radyasyon yansıtma nispeti) değiştirmektedir.

Kur'an-ı Kerim, Duhan suresinde havanın ciddi bir kirlenmeye maruz kalacağını haber verir:

“0 halde semanın apaşık bir duman getireceği günü gözetle (Habibim).”

(Öyle bir duman ki bütün) insanları saracaktır o. ‘Bu, pek yaman bir azap’ (diyecekler).”⁹⁵

Ayette belirtilen “*duhan-ı mübin*” yani gözle görülecek duman tabirinden anlaşılmış olan manalardan biri şudur:

95. Duhan Suresi, Ayet: 10-11.

Kıyametten önce semadan gelecek bir duman doğu ile batı arasını dolduracak, kırk gün kırk gece sürecek, mü'minler nezleye tutulmuş, kâfirler de sarhoş gibi olacaktır. Bütün arz, içinde ocak yakılmış fakat deliği olmayan bir eve dönecektir.⁹⁶

Bu ifade sanki kış aylarında hava kirlenmesine maruz kalan şehirlerimizin halini tasvir etmektedir.

Hava kirliliğini gideren en tesirli çare rüzgârdır. Rüzgâr hızla eserek kirli havayı götürür, onun yerine bütün canlıların hayat kaynağı olan temiz havayı getirir.

Önemli şeylere yemin suretiyle dikkat çekmiş olan Kur'an-ı Kerim'de *"hızla koşturulan"*⁹⁷, *"esip savuran"*⁹⁸ rüzgâra da yemin edildiğini görmekteyiz. Rüzgâr demek olan *"Rih"* kelimesi, bazen tekil, bazen çoğul olarak Kur'an'da 29 yerde geçer.

*"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah'ın gökten rızık indirip onunla yere, ölümünden sonra, can vermesinde, rüzgârları (o halden bu hale) evirip çevirmesinde de akıllarını kullanacak bir kavim için ayetler (ibretler) vardır."*⁹⁹

Rüzgârların sarf edilmesiyle, çeşitli zamanlarda, muhtelif bölgelerde, çeşitli yüksekliklerde farklı özelliklerle esen ve mevsimlerin değişmesine yol açan rüzgârlar kastedilmektedir. Rüzgârların, yeryüzündeki canlıların nefes almaları için sürekli esmesi ve yeryüzünü adeta bir yorgan gibi kaplayarak insanları semavi afetlerden koruması oldukça dikkat çekicidir. Yanı sıra devamlı hareket etmektedirler. Bazen soğuk, bazen sıcak, bazen hızlı, bazen ise durgundurlar. Bazen fırtına ve tufan şeklinde eserlerken, bazen kuru, bazen nemlidirler. Yine bazen

96. Elmalılı: a.g.e, c.6, s. 399-400.

97. Mürselat Suresi, Ayet: 1-2.

98. Zariyat Suresi, Ayet: 1.

99. Casiye Suresi, Ayet: 5.

yağmur getirirken, bazen de bulutları götürür. Rüzgârların bu şekilde farklı hareket etmeleri kör bir tesadüfün eseri olmayıp, bir kanuna bağlıdır. Rüzgârları kontrolü altında tutan ve mevsimlerin değişikliğinin, yağmurların dağılımının, güneşin, yer-yüzünün, rüzgârların, suyun, bitkilerin, hayvanların her birini ayrı ayrı idaresinde tutan ve idare eden Allah'tır.¹⁰⁰

Hız. Peygamber (S.A.V.) in meskenle ilgili olarak beyan ettiği bir kısım hususlar tahlil edildiği vakit, bunların sonuç itibarıyla hava kirliliğini önleyici mahiyette olduğu anlaşılır, Hız. Peygamber (S.A.V.) bir Müslümanın evinde şu hususların bulunmasında ısrar etmiştir.

1. Mesken geniş olmalıdır: İslami normal bir mesken anlayışında, ana-baba odasından başka, misafir odası çocuklar için yaş ve cinsiyet durumlarına ve sayılarına göre değişik odalar, yaşlı anne-baba için de ayrı oda olmak üzere çok odalı evdir.

2. Yüksek olmamalıdır: Resulullah'a göre evlerin yüksek (çok katlı/gökdelen) olmaması ve yüksek olmasına da müsaade etmediği gibi “*kıyamet alameti*” olarak kabul edilmiştir.

3. Avlusu bulunmalıdır: Bizzat Hız. Peygamber (S.A.V.) in ev planından örnek alınarak, evin dışına uzanan avlu, vazgeçilmeyen evin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla yapılan evlerin avlulu ve bahçeli olması gerekir.

İbn-i Haldun, bir şehrin kurulması için gerekli şartları tahlil ederken şu tespiti yapmıştır:

“Şehirleri kötü hava şartlarından korumak için, daha şehri kurmadan önce, yerinin, havası iyi ve temiz olan bir bölgede seçilmesi gerekir. Eğer havası durgun ve kötü, kokan sulara,

100. Mevdudi, a.g.e.; 5/301.

su birikintilerine veya bataklıklara yakın olursa, bunun canlılar üzerinde derhal kötü tesirleri görülür. Pek çok müşahede, söylediğimiz hususu ispatlar. Havası bozuk olan şehirlerde bir çok hastalıklar mevcuttur....”¹⁰¹

Kapalı ortamlarda ve meskenlerdeki hava kalitesine etki eden nedenleri ise şöyle sıralayabiliriz:

- * Isıtma ve soğutma sistemleri,
- * Sigara içilmesi,
- * Bina yapım ve izolasyon maddeleri,
- * Aşırı kalabalık
- * Mobilyalar ve döşeme maddeleri ve temizlik faaliyetleri,
- * Kişisel bakım faaliyetleri
- * Hobi (lehim, tamirat, ilaçlama vb) faaliyetleri,
- * Elektrikli ve elektronik ev aletlerinin çalıştırılmaları örnek olarak verilebilir.

101. İbn-i Haldun, *Mukaddime*, s.347.

TOPRAK KİRLİLİĞİ

Bir gram toprak içinde milyonlarca canlı kaynıyor. Hepsinin ayrı ayrı vazifeleri var. Toprak altındaki çeşitli hayvan ve böcekler, akıllara durgunluk verecek bir fabrika -kimya fabrikası- gibi, hiç bir şeyin ziyan olmadan her şey bitki köklerinin beslenmesi için hazırlanıyor. Toprak onun için bereketli oluyor. Bire yüz veriyor, bin veriyor. Toprak suyu da saklıyor, depo ediyor; lüzumu halinde yeraltı suları ile kurak bölgelere de su taşıyor. Toprakta çeşit çeşit madenler, mineraller, değerli yeraltı kaynakları var. Kömür, petrol, çeşitli madenler var. Şimdiki insanların istifadesi için milyonlarca yıl önce yaşamış canlıların fosil artıkları toprakta saklı duruyor. Toprakta, enerji var. Hem de planlanmış bir enerji.

Toprağın kirlenmesi; tarım ilaçları, kimyasal gübreler, çöpler ve endüstri artıkları toprak kirlenmesini meydana getirmektedirler. Ayrıca atmosferde bulunan zararlı artıklar yağmur- la yıkanarak toprak yüzeyine birikirler. Bunun sonucu olarak toprak tuzlanarak zehirlenir. Bir taraftan çoraklaşma ve erozyon meydana gelmekte diğer taraftan bu kirleticiler bitki dokularına geçerek çeşitli zararlara neden olurlar.

“Toprağın verim gücünü düşürecek, optimum toprak özelliklerini bozacak her türlü teknik ve ekolojik baskılar ve olaylar”, toprak kirliliği veya toprak kirlenmesi olarak nitelenir. Toprak kirlenmesi, hava ve suları kirleten maddeler tarafından meydana getirilir. Örneğin, kükürt dioksit oranı yüksek olan

bir atmosfer tabakasından geçen yağmur damlacıkları asit yağışları halinde toprağa gelir. Toprak içine giren bu asitli sular ağaç köklerini, bitkisel ve hayvansal toprak canlılarını zarara uğratar. Toprağın reaksiyonunu etkileyerek besin maddesi dengesini bozar, taban sularını içilmez hale getirir. Aynı şekilde çöp yığınlarından toprağa sızan sular, kirli sulama suları, gübre çözeltileri, radyoaktif maddeler, uçucu küller, toprağı kirleten madde ve kaynaklardır. Toprak kirliliğini önlemek için çok çeşitli teknik, ekolojik ve hukuksal önlemler alınır.

Toprak Kirliliğine Sebep Olan Etkenler:

1. Yerleşim alanlarından çıkan atıklar,
2. Endüstri atıkları,
3. Egzoz gazları,
4. Tarım ilaçları ve kimyasal gübreler,
5. Özellikle ormanların tahribi sonucu oluşan toprak erozyonudur.

Bugün dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi ülkemizde de en önemli çevre sorunlarından birisi haline gelmiştir.

Toprak kirliliğinin önlenmesi için toprak kaynaklarının mümkün olan en iyi şekilde korunması, kullanımı ve sürdürülebilir yönetiminin sağlanması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda, arazi ve doğal kaynaklarla ilgili planlama, uygulama, değerlendirme, kontrol, izleme ve eşgüdüm mekanizmaları güçlendirilmeli; tarım ve orman arazilerinin amaç dışı kullanımı engellenmeli; ormanlaştırma, yeniden ormanlaştırma, erozyon kontrolü ve çayır/mera ıslahı için gerekli finansman sağlanmalıdır. Toprak kirliliğinin ulusal düzeyde tespiti için envanter çalışması oluşturulmalı, belirlenen alanların kayıt edilmesi, izlenmesi ve iyileştirme çalışmaları yapılması gerekmektedir.

İnsan topraktan yaratılmıştır.¹⁰² İnsanın topraktan yaratıldığına dair Kur'an'da birçok ayetler mevcuttur. İnsan yine toprak olacaktır. İnsanın vücudunu incelediğimiz zaman, vücudundaki tüm maddelerin topraktan alındığını görmekteyiz. Aynı zamanda insan hayatı, doğumdan ölüme kadar, topraktan meydana gelen ürünlere dayanır. Sözelimi et, sebze, meyve tüm gıdalar su ile toprağın bileşimiyle oluşurlar.

Şayet bu toprak verimsiz olsaydı, insanın hayatta kalması mümkün olmazdı. Çünkü insanın hayatta kalmasını bu toprak sağlamaktadır.¹⁰³

Toprak aynı zamanda su yerini tutan ve ibadette temizlenmeyi sağlayan bir temizleyicidir. Su bulunmadığı zaman veya suyu kullanma imkânı olmadığı zaman, temiz toprak ve toprak cinsinden bir şeyle alınan teyemmüm abdest ve gusül yerine geçmektedir.¹⁰⁴

Ormanların ihdası ve ağaçların dikilmesinin diğer bir hedefi de arazi ve toprağın korunmasıdır. Zira arazinin erozyon ve diğer tehlikelere karşı en emin yolu ağaçlandırmaktır.

Toprağın korunması için en önemli tedbirlerden biri, ekime elverişli arazinin işlenmesidir. Buna “*ihyau'l-mevat*” da denir. Bu tabir, kelime olarak “*ölülerin diriltilmesi*” manasına gelir. İstilah olarak “*sahibi olmayan arazi*” ihyâ etmektir.¹⁰⁵

Hz. peygamber (S.A.V.) arazinin boş bırakılmayıp işlenmesini emreder;

“Arz Allah'ın arzıdır; İnsanlar da Allah'ın kullarıdır. Öyle

102. Bak. Al-i İmran: 3/59; Kehf: 18/37; Nahl: 16/59; Hacc: 22/5; Rum: 30/20; Fâtır: 35/11; Mü'min: 40/67.

103. Mevdudi, *a.g.e.*, c.5, s.15.

104. Nisa Suresi, Ayet: 43; Maide Suresi, Ayet: 6.

105. İbn'ül-Esir, *en-Nihaye*: 1/471.

ise, kim bir emvat'ı (sahipsiz araziyi) ihya ederse, bu araziye herkesten ziyade hak sahibi olur.”¹⁰⁶

Hız. peygamber (S.A.V.), arazinin boş bırakılmayıp işlenmesi prensibinde ısrar eder. Öyle ki, tarlasını işlemekten aciz kalarak terk etmiş olan kimsenin bu arazisine, bir başkası, işleyen sahip olabilir.

Hız. Ömer (R.A.) tatbikatlarında, bir kimsenin arazi üzerindeki mülkiyet hakkını kaybetmesi için üst üste üç yıl işlememesi kâfidir. Üç yıl kendi haline terk edilen araziye bir başkası gelip işlediği takdirde, arazi üzerinde hak sahibi olur.¹⁰⁷

106. Ebu Davud, Hacc:37; Tirmizi, Ahkâm:38.

107. Teysiru'l-Vusul: 1/44.

SU KİRLİLİĞİ

Canlıların en çok gereksinim duydukları geçmiş ve geleceğimizin en çok bağlı bulunduğu su, ülkelerin güvencesi ve doğanın dengesini sağlayan eşsiz bir varlıktır.

Uzaydan bakıldığında bir su gezegeni gibi gözükten dünyamız yaklaşık olarak, 1 milyar 400 milyon metreküp suya sahip olup, bunun % 97'si denizleri meydana getiren sulardır. Buna göre dünyanın sahip olduğu tatlı su miktarı ancak 751.200 kilometreküptür. Ancak, insanlığın halen faydalanabileceği tatlı su miktarı ise 150 bin kilometreküp olup, bu miktar gezegenimizin sahip olduğu kabul edilen suyun ancak on binde birine eşdeğerdir.

Buna karşılık hızla gelişen asrımız dünyasında su gereksinimi her yirmi yılda ikiye katlanmakta ve su kirliliği her geçen gün daha ağır bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Su kirliliği, istenmeyen zararlı maddelerin, suyun niteliğini ölçülebilecek oranda bozmalarını sağlayacak miktar ve yoğunlukta suya karışma olayıdır. Konutlar, endüstri kuruluşları, termik santraller, gübreler, kimyasal mücadele ilaçları, tarımsal sanayi atık suları, nükleer santrallerden çıkan sıcak sular ve toprak erozyonu gibi süreçler ve maddeler su kirliliğini meydana getiren başlıca kaynaklardır. Bunların hepsi doğrudan doğruya veya dolaylı olarak canlı ve cansız varlıklara zarar vermektedir. Suların kirlenmesine karşı alınabilecek önlemler iki

grupta toplanabilir:

1. Su kullanımında tasarruf sağlayacak önlemler
2. Suları temizleyen teknik önlemler.

Suyun kirlenmesi, fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerini olumsuz yönde etkilemesi ve böylece kullanım alanlarının kısıtlanması, biyolojik yaşantıyı bozması ile bünyesinde bulundurabileceği mikroorganizmalardan ve kimyasal kirleticilerden kaynaklanmaktadır.

İnsanın günlük hayatındaki su ihtiyacı yaklaşık 2,5 litredir. Böylece insan vücudunun üçte ikisinin su olduğu gerçeği göz önünde tutulursa suyun ehemmiyeti ortaya çıkmış olur. Ancak sadece içecek olarak değil, modern cemiyetin ve hayatın gereği olan standartlar dikkate alınırca, bu ihtiyacın en az yüz misline çıkacağı kolayca söylenebilir.

Suyun ziraat için, enerji için, özetle bütün hayatımız için büyük ehemmiyeti, bilhassa nüfus artışı göz önüne alındığında bir defa daha ortaya çıkar.

Denizler, göller, akarsular, hatta okyanuslar büyük bir hızla kirleniyor. Bu kirlilik en başta insan sağlığı yönünden bir tehlike teşkil ediyor. Bunun yanında turizm ve su ürünleri bakımından da aynı tehlikenin mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Sulardaki balıklar aşırı avlanmadan ve deniz kirliliğinden tükeniyor, nehirler artık birer kanalizasyon halini alırken, endüstri ve şehir atıklarıyla denizler gittikçe kirleniyor ve renklerini bile kaybettiler.

Denizlerin, göllerin, akarsuların, okyanusların ve yeraltı sularının kirlenmesine sebep olan faktörleri şöylece sıralamamız mümkündür:

- * Nüfus artışı,

- * Çarpık kentleşme (şehirleşme),
- * Sanayileşme,
- * Zirai mücadele ilaçları ve kimyasal gübreler,
- * Arazinin yanlış kullanılması neticesinde meydana gelen erozyondan ötürü kirlenmeler.
- * Yetersiz kanalizasyon ve alt yapı sistemleri sebebiyle ortaya çıkan ve mikrop taşıyan kirlenmeler.
- * Yetersiz tasfiye (arıtma) tesisleri sebebiyle sanayi artıklarından meydana gelen kirlenmeler.
- * Çöp, moloz, inşaat ve kullanma artıkları gibi katı artıklardan dolayı ortaya çıkan kirlenmeler.
- * Denizlerde kurulmuş bulunan platform ve boru hatlarından meydana gelen kirlenmeler,
- * Gemi ve deniz araçlarının atıkları ve kazalarından meydana gelen kirlenmeler.

Kur'an suyu hayatın kaynağı olarak görür. “*canlı olan her şeyi sudan yarattık, meydana çıkardık*”¹⁰⁸ derken, çok ilginç ve anlamlı bir şekilde suyun hayat için, yaşama için temel şart olduğunu belirtmiştir.

“*Allah, her hayvanı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki yağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür... Allah dilediğini yapar; çünkü Allah her şeye kâdirdir.*”¹⁰⁸

“*Rüzgârları rahmetinin önünden müjdeci olarak gönderen de O'dur. Ölü diyarlara hayat vermek ve yarattığımız nice hayvanlara ve insanlara su vermek için gökten tertemiz suyu da Biz indirmekteyiz*”¹¹⁰

108. Enbiya Suresi, Ayet: 30.

109. Nur Suresi, Ayet: 45.

110. Furkan Suresi, Ayet: 48-49; Ayrıca bkz.: Hacc Suresi, Ayet: 5; Şûrâ Suresi, Ayet: 28; Rûm Suresi, Ayet: 50.

Kur'an yorumcusu Hamdi Yazır “gökten uygun bir ölçüde su indirdik”¹¹¹ ayetini yorumlarken Kur'an'ın suyun “nimet” boyutuna yaptığı vurguyla ilgili olarak şu tespitleri yapar:

“Yani takdir ettiğimiz belirli bir miktar ve ölçüde yüksekten yağmur yağdırdık. İnsanların tâ çamurundan beri hayatî gereklerinin en önemlisi olan suyun kendisi bir nimet olduğu gibi, birçok nimetlerin meydana gelmesine sebep olduğu da bilinmektedir.

Fakat böyle olması her ihtiyaca göre bir ölçü ile sınırlıdır. Fazlası tufân gibi yıkıcı ve yok edici olur. Onun için faydalı yağmurlar da zaman zaman değişik ihtiyaca göre değişik miktarda yağarlar. Öyle ki bunların yağışı ve miktarları normal bir şekilde bir düzeyde ve bir ölçüde değil, Allah'ın dilemesi ve ilmine göre bir tasarrufa delâlet eder bir şekilde az çok birbirine benzer bir nizam içindedir.

İşte ilâhî yardımı ifade eden bu noktayı özellikle ifade için “bi kaderin” (ölçü ile) kaydı konulmuştur. Bir de suyun basit bir madde olmayıp iki ana madde, oksijen ve hidrojen'den meydana gelen birleşik bir madde olduğu kimya ilminde daha sonra bilinmiştir. Demek ki, suyun meydana gelişi bile tabii bir şey olmayıp dışardan tesir eden bir yaratıcının sanatıdır. Bu bakımdan da su, semâvî bir tesirin neticesi ve meyvesidir.”¹¹²

“Sizi karada ve denizde gezdirip dolaştıran O'dur...”¹¹³ Karanın ve denizin karanlıkları içinde bize “Kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye yıldızları sizin için yaratan O'dur...”¹¹⁴

111. Mü'minûn Suresi, Ayet: 18.

112. Elmalılı Hamdi Yazır, *Had Dini Kur'an Dili*, c.5, s.332.

113. Yunus Suresi, Ayet: 22.

114. En'am Suresi, Ayet: 97.

“Yine denizden taze et (balık) yiyesiniz ve ondan takındığınız süs eşyasını çıkararsınız diye, denizi emrinize veren Allah'tır. Gemilerin denizde suyu yarararak gittiklerini görüyorsun. Lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için Allah böyle yapmıştır.”¹¹⁵

“Rabbiniz, lütfundan nasib arayasınız diye, sizin için denizde gemileri yürüten kudret sahibidir. Şüphesiz O, size çok merhametlidir.”¹¹⁶

Bir ayette Allah, denizlerin insanlara sağladığı faydaya şöyle dikkat çekmektedir: *“Gerçekten Biz Âdem evlatlarını şerefli kıldık, karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar nasib ettik, onlara helâl ve hoş rızıklar verdik ve onları yarattığımız varlıkların çoğuna üstün kıldık”¹¹⁷*

Bu konuda köklü çözümü İslam'da görmekteyiz. Her canlının sudan yaratıldığını bildiren İslam, suyun mübarek olduğunu ve temizleme işlerini gören suyun temiz kalması gerektiğini emretmektedir. Allah suyu, hayatın kökeni ve sebebi kılmıştır.

Kur'an'ın eşsiz ve alternatifsiz bir nimet olarak takdim ettiği ve özelliklerinden bahsettiği su, ciddiye alınmaz, hak ettiği değeri göremezse insanlık tahmin edemeyeceği felaketlere sürüklenecektir. Bu felaketlerin başında, kirliliğin etkin olduğu çevre sorunları gelmektedir.

Baştan beri yer verdiğimiz üzere İslam'ın iki temel kaynağı Kur'an ve Sünnet, alternatifsiz hayati nimet olan suya özel bir önem vermiş, onun korunması ve kullanılması hususuna oldukça dikkat çekici ifadelerle azami titizliğin gösterilmesini is-

115. Nahl Suresi, Ayet :14.

116. İsra Suresi, Ayet; 66.

117. İsra Suresi, Ayet; 70.

temiştir

Hız. Peygamber de suya çok önem vermiş, abdest alırken bile gerekenden fazla su kullanılmasını mekruh sayarak yasaklamıştır. Böylece, abdest gibi Allah'ın dergahına ve huzuruna çıkmak gibi bir işte bile fazla su kullanmaktan insanları men etmiştir. Konuyla ilgili olarak nakledilen bir hadis şöyledir:

“Sa'd abdest alırken Hz. Peygamber (S.A.V.) çıkageldi. Onun çok su kullanarak abdest aldığını görünce:

‘Bu israf da ne?’ diye müdahale etti.

Sa'd'ın: ‘Abdestte israf olur mu?’ diye sorması üzerine Resulullah (SAV) şu açıklamayı yaptı: “Evet, akmakta olan bir nehir kenarında olsanız da.”¹¹⁸

Bu hadis-i şerifi yorumlayan Hadis âlimleri, konunun sadece abdest almada daha az su kullanmayla ilgili olmadığını, İslâm'ın çok temel bir ilkesiyle ilgili olduğunu ve bu çerçevede şu noktaları özellikle vurgulamışlardır:

İnsan hayatı için büyük bir önemi olan su, sadece içeceği-miz ve yiyeceklerimizin hazırlanmasındaki rolünün yanında, sıhhatimiz ve çevremiz için zaruri olan temizlik vasıtasıdır da. Öyleyse suyun hem temizliğe, hem de içilmeye elverişli olması için onda 10 vasıf aramışlardır:

1. Renk: Su, saf olmalı, her çeşit renkten arî bulunmalıdır.

2. Koku: Su, kokusuz olmalıdır.

3. Tad: Tadı hoş olmalı, Fırat ve Nil nehirlerinin tadında olmalıdır,

4. Ağırlık: Hafif ve akıcı olmalıdır.

118. Ahmed b. Hanbel, Müsned, II.

5. Mecrası: Suyun aktığı yatak temiz olmalıdır.

6. Memba: Su, uzak bir membadan (kaynaktan) gelmelidir.

7. Güneş ve rüzgâr isabet etmelidir: Memba uzak olmadığı takdirde güneş ve rüzgarın tesiri olmaz.

8. Kıvam: Suyun kıvamı akıcı olmalıdır.

9. Miktar: Su çok olmalıdır. Bu takdirde karışan yabancı maddeleri dışarı atar.

10. Yön: Akış istikameti kuzeyden güneye veya batıdan doğuya doğru olmalıdır.

Bunlara ilaveten sayılan vasıflar kâmil manada, şu dört nehirde bulunur: Nil, Fırat, Ceyhan ve Seyhan.¹¹⁹

Suyun sağlımıza elverişli olması için dinimizde bazı tedbirler koymuş ve bazı tedbirleri emretmiştir.

Hz. Peygamber (S.A.V.), hadislerinde suların kirlenmesi meselesini de ele alarak bir kısım beyanlarda bulunur. Su mecralarında¹²⁰ ve nehir kenarlarında¹²¹ büyük abdest bozmayı yasaklar. Akarsu¹²² ve durgun sulara da¹²³ küçük abdest bozmayı yasaklar. Bu istifade edilmeyen birikmiş herhangi bir su içinde geçerlidir.¹²⁴

Ayrıca Hz. peygamber (S.A.V.), kuyular içinde talimatları vardır. Eskiden kalma kuyuların etrafında (yarıçapı) elli, yeni açılan kuyularda etrafında yirmi beş zira'lık¹²⁵ bir dairenin

119. İbn-i Kayyim, *a.g.e.*, s.303. (Not: Eski Fırat, Nil, Ceyhan ve Seyhan nehirlerinin bozulmamış saf hali için geçerlidir. S.Y.)

120. Ebu Davud, Taharet: 14; İbn-i Mace, Taharet: 21.

121. Mecmau'z-Zevaid: 1/204.

122. Mecmau'z-Zevaid: 1/204.

123. Müslim, Taharet:94 -96; Buhari, Vudû:71.

124. Üsdü'l-Ğabe, 1/422.

125. Bir zir'a 75-90 cm.

“*harim*” olarak boş bırakılması gerekmektedir.¹²⁶

Bir diğer talimatı da, hayvan ağıklarının kuyuya kırk zira'dan daha yakın yapılmamasını emreder.¹²⁷

Ama maalesef bugün küçük ve büyük yerleşim yerlerinin ve şehirlerin kanalizasyon atıkları arıtılmadan nehirlerimize bırakılmaktadır.

Kur'ân ve Sünnet'in, suyun hayatın temeli olduğuyla ilgili vurguları, Müslümanlara bir takım görev ve sorumluklar yüklemektedir. Mevcut su kaynaklarının en güzel şekilde korunması, bu kaynakları kirletecek ve suyun temizliğini ve niteliklerini bozacak her tür tutum ve eylemin engellenmesi, bunların başında gelir. Ayrıca, suyun kullanımında kesinlikle savurgan ve sorumsuz bir tutum içinde olunmamalıdır. Bütün kaynaklarımızı azami derecede rasyonel ve verimli kullanmaya çalışmalıyız. Dinimizin ve kültürümüzün ortaya koyduğu ‘*su medeniyetine*’ sahip çıkarak, onu daha da geliştirmeli ve sonraki nesillere aktarmalıyız.

126. Müstedrek: 4/97-93; Metalibu'l-Aliye: 1/420.

127. İbn-i Mace, Rühun: 22; Müsned: 2/494.

GÖRÜNTÜ KİRLİLİĞİ

İnsanın görme alanına girdiğinde insan tabiatına hoş gelen, onu rahatsız etmeyen görüntülere güzel; insanı rahatsız eden, bir şekilde olumsuz etkileyen görüntülere de çirkin denilebilir. Bu tanıma uygun olarak insanların doğal çevrede yapmış olduğu olumsuz değişikliklerle sağlıklı insanların görüntü alanlarının kişileri rahatsız edici hale getirilmesine “*görüntü kirliliği*” denilmektedir.

Günümüzde sanayileşmenin, nüfusun ve çarpık kentleşmenin hızla artması insanları etkileyen görüntü kirliliklerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sanayileşme beraberinde görüntü kirliliği ve çevre kirliliğini getirmektedir. Gelişi güzel kurulmuş ve çevresel olarak hiç bir önlem almamış sanayiler aynı zamanda çevrede yaşayan ve o çevrede zorunlu olarak bulunmak zorunda kalan insanların yaşamlarında kötü görüntülerin oluşmasına neden olmaktadır.

Nüfusun hızla artması ile birlikte plansız kentleşme sıklığı da artmaktadır. Düzensiz imar alanları, göze ve görüntüye hitab etmeyen binalar, çevre düzenlenmesi yeterli olmayan kentler olumsuz görüntülerin oluşmasına neden olmaktadır. Hızlı kentleşme sürecinin yarattığı sorunların çözülme-mediği, kır ve kent ilişkilerinin nesnel boyutlarının belirlenmesinde ilkelerin konulamadığı ülkemizde, kent yerleşmelerinin kontrolsüz bir gelişim ve değişime terk edildiği malumdur. Bu bağlamda kentlerimiz nüfus yığılmalarının olduğu birimler konumun-

dadır.

Kentleşmede yeşil alanların insan sağlığı açısından büyük önem taşıyan ekolojik alanlardır. Öncelikle bu alanların işlevlerini yerine getirebilmeleri ve kendi yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli olan temiz havanın sağlanması gerekmektedir. Bu bakımdan makro ya da mikro düzeyde gerçekleştirilecek kent içi ve çevresi planlama ve uygulama çalışmalarında, söz konusu hususların önemle göz önüne alınması gerekmektedir.

Kentlerde yeşil alan oluşturulmasında başarıya ulaşmak için temel koşul bitki ve ortam koşulları arasındaki ekolojik ilişkileri ortaya koyacak bir değerlendirmenin yapılabilmesidir. Bu yönde yapılacak sağlıklı bir ekolojik değerlendirme, mevcut ortam koşullarına, uyum sağlayabilecek bitki türlerinin doğru olarak seçimini sağlar. Bunu gerçekleştirmek ise bitki türlerini yetiştirme ortamı isteklerinin bilinmesi ile sağlanır.

Bu bakımdan mevcut kentlerde yapılacak yeni düzenlemelerde ve yeni kurulacak kentlerde sağlıklı bir yaşam ortamının oluşturulması, kent planıların, mimarların ve peyzaj mimarlarının yanında ekolog ve meteorologların da katkılarına yer veren kombine bir planın yapılıp uygulanması ile mümkündür.

Diğer yandan özellikle büyük kentlerde gelişmiş güzel tasarlanmış ve düzensiz olarak binaların dış yüzeylerine, iş yeri önlerine, cadde ve sokaklara asılmış ilan ve reklâm tabelaları da görüntü kirliliği oluşturmaktadır. Bu tabelaların belirli düzen çerçevesinde ve metrekareye uygun düşecek şekilde yerleştirilmesinin düzenlenmesi gerekmektedir. Bu konuda yetkili olan kurum ve kuruluşlar denetimlerini sıklaştırarak bu durumun daha uygun hale getirilmesi gerekmektedir.

Bu tür çirkin görüntülü alanlarda yaşamak zorunda bira-

kılan insanlar, sıklıkla aşağıdaki görüntü kirliliklerine maruz kalırlar.

a) Geniş Çevrede İstenmeyen Kirli Görüntüler

- * Yanmış orman alanları,
- * Yeşillığe sahip olmayan boş alanlar,
- * Erozyone sahalar,
- * Kirletilmiş kıyı ve sular.

b) Kentlerdeki Kirli Görüntüler

- * Hava kirliliği,
- * Yeşil alan yokluğu,
- * Monoton ve içice yapılaşma,
- * Görüş alanı darlığı,
- * Dış cephe görüntüsündeki karmaşa,
- * Enkazlar (afet, savaş),
- * Düzensiz trafik,
- * Plansız köprü ve altgeçitler,
- * Gelişi güzel atılan atıklar,
- * Levha ve tabelalardaki oransızlık ve gelişigüzellik.

c) İç Mekanlardaki Kirli Görüntüler

- * Darlık-basıklık,
- * Yetersiz aydınlatma,
- * Yapıların aşırı köşeliliği,
- * Yapılarda fazla sayıda gereksiz kolonların bulunması,
- * Renk uyumsuzluğu,
- * İhtiyaca uymayan düzenlemeler
- * Kullanıcının kültür, ekonomi ve zevkiyle bağdaşmayan eşya düzeni,
- * TV ve cep telefonları yayınlarına ait görüntü kirlilikleri,
- * Sigara içimine bağlı görüntü,
- * Topluma açık yerlerde kirli malzeme kullanılması.

d) İnsan ve İnsanla İlgili Kirli Görüntüler

* Kirli ve bakımsız bir bedene ait görüntüler (yüz, saç, diş, tırnak),

* Kirli ve bakımsız giyim eşyaları,

* Kendine yabancılaşma tezahürü giyim ve tutumlar,

* Kötü davranış ve uygunsuz hareketler,

* Yoksulluğun istismarı (dilencilik),

* Cinselliğin istismarı.

Kainat bir düzen ve denge içinde yaratılmıştır. Bu düzen insanın kendi günlük hayatında da geçerlidir. İnsanın yaşadığı çevre ile birlikte yaşadığı şehir ve mekan da bu düzen ve denge içinde yer alır.

Bu tabii düzen, Yüce Allah tarafından yaratılmış ve bize bahşedilmiştir.

*“Yeryüzünde sizin için yarattığı değişik renklerdeki şeyleri de sizin hizmetinize sunmuştur. Elbette bunda öğüt alan kimseler için bir ibret vardır.”*¹²⁸

*“Görmediniz mi ki, Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin hizmetinize vermiş, gizli ve açık olarak nimetlerini üzerinize yaymıştır.”*¹²⁹

*“O, göklerde ve yerde bulunan herşeyi kendinden bir lütuf olarak sizin hizmetinize vermiştir. Şüphesiz bunda düşünen topluluklar için ibret ve deliller vardır.”*¹³⁰

Bu, Allah'ın insana verdiği değer bariz bir göstergesidir. Kur'an-ı Kerim yeryüzü ve gökyüzündeki canlı cansız bütün

128.Nahl Suresi, Ayet: 13.

129. Lokman Suresi, Ayet: 20.

130. Casiye Suresi, Ayet: 13

varlıkların belli bir ölçü ve dengeye göre yaratıldığından beyan ederken bu ayetle de “Yeryüzünü düzgün bir şekilde yarattık ve oraya sabit dağlar yerleştirdik. Orada hikmetle ölçülmüş her şeyden bitkiler bitirdik.

*Orada hem sizin için, hem de sizin rızıklarınızı veremediği-niz kimseler için geçim yollarını yarattık.”*¹³¹

“ Bir de o insan yiyeceğine baksın.

Biz o suyu bol bol döktük.

Sonra toprağı nasıl da yarıdık.

Bu suretle orada ekinler bitirdik.

Üzümler, yoncalar,

Zeytinlikler, hurmalıklar,

İri ve sık ağaçlı bahçeler,

Meyveler, çayırlar bitirdik.

*Siz ve hayvanlarınız faydalansın diye”*¹³² insanın tabiattan faydalanma esnasında bu ölçü ve dengeyi bozmaması gerektiğine de dikkat çekmektedir.

İslâm Dünya Görüşünün, Allah’ın yarattığı ve kendi varlığının ayetleri olarak bildirdiği ekolojik dengeleri, tabiattaki nizam, intizam ve düzeni yok eden, bozan tahrip eden bir halifelik anlayışını onaylamayacağı açıktır. Zira halife demek, vekil demektir. Bunun anlamı ise, insanın Allah’ın yeryüzünden sorumlu tuttuğu, yeryüzünün sorumluluk ve korunmasını ona bıraktığı tek varlıktır. Bu vekil, bu alemi belli bir düzen, denge ve ahenkle yaratan Zat’ın emanetine ihanet edemez. Bu düzeni ve ahengi bozduğu ve tahrip ettiği anda artık o kötü bir vekil olarak anılacaktır.

Bu anlamda Kur’an mü’min bir kimsenin görevinin çirkin-

131. Hicr Suresi, Ayet: 19-20.

132. Abesi Suresi, Ayet: 24-32.

likleri güzelliklerle yok etmek olduğunu belirtir.

*“Rablerinin rızasını kazanmak arzusuyla sabrederler ve namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açıkça Allah yolunda harcarlar ve çirkinlikleri güzelliklerle yok ederler. İ te bunlar, bu hayatın akibeti kendilerinin olacak olanlardır.”*¹³³

Kısaca Hz. Muhammed (S.A.V.)’in ifadesiyle;

*“...Allah Te ala hazretleri güzeldir, güzelliėi sever...”*¹³⁴

133. Ra’d Suresi, Ayet: 22.

134. Müslim, İman 147; Ebu D vud, Edeb 29. (4091); Tirmizi, Birr 61.

GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİ

İnsanlar üzerinde olumsuz etki yapan ve hoş gitmeyen her türlü ses gürültüdür. İnsanlar üzerinde olumsuz olarak fizyolojik ve psikolojik etkiler meydana getiren, istenmeyen sesler gürültü kirliliğidir.

Çevre sorunları arasında, gürültü belki ilk bakışta önemsiz gibi görülebilir. Fakat belirli seviyedeki ses şiddetinin birden bire yükselmesi neticesinde insanın istirahat ve çalışma verimini olumsuz yönde etkileyeceği de gerçektir. Gürültüyü kısaca istenmeyen ses olarak tanımlayabiliriz. En basit bir örnekle; açık kalan bir musluğun belli aralarla damlamasının bile insanın sinirini nasıl alt üst ettiği herkesçe bilinmektedir.

Bir ağustos böceğinin, hatta bir sineğin bile iki de bir vınlayıp durması kulak tırmalayıcı bir hadisedir, Kalabalık bir caddede vızır vızır işleyen arabaların çıkardığı gürültüyü nasıl unutabiliriz? Nihayet bir fabrikadaki motor gürültüleri, uçakların iniş ve kalkışlarındaki gürültüler, insan gürültüleri, eşya gürültüleri, alet gürültüleri, vasıta gürültüleri ve hatta müzik gürültüleri...

Sessiz, sakin ve huzurlu bir dünya aramak, herhalde bundan sonra çok zor olacak. Ancak gürültü sebebiyle birçok insanın sinir sisteminin harap olduğu, böylece işitme organları da dâhil olmak üzere, vücutta çeşitli aksaklıkların baş gösterdiği, sindirim sisteminde de ciddi şekilde tesirli olduğu biliniyor.

Problem, aslında teknolojik gelişmenin tabii bir neticesidir. İnsanlar eskiye göre daha müreffeh, daha medeni bir çevrede yaşadıklarından, medeniyetin beraberinde getirdiği makineleşmeyi ve onunla birlikte ortaya çıkacak problemleri de kabul edecektir.

Her ne kadar gürültü insanların sağlığı için yakın ve doğrudan bir tehlike teşkil edecek bir seviyede değilse de, devamlı olarak gürültüye maruz kalma neticesinde, insanın uyku saatleri azalır ve iş verimliliği düşer. Verim azalması hem şehirlerde yaşayanlar, hem de sanayi bölgelerinde ve iş yerlerinde çalışanlar için bahis mevzuudur. Gürültünün kafa huzuruna ve insanın çevredeki estetik değerlerden istifadesine menfi olarak tesir eden bir kirleticisi olarak ehemmiyeti, her geçen gün biraz daha artmaktadır. Buna göre gürültüyü çıkaran kaynaklar 3 grupta toplanabilir:

1. Endüstri gürültüleri,
2. Trafik gürültüleri,
 - a) Hava trafiği,
 - b) Tren ve diğer raylı transit sistemlerinin gürültüleri
 - c) Karayolu trafiği gürültüleri.
3. Çeşitli, kent gürültüleri,
4. Belediye hudutları içerisinde bulunan endüstri bölgelelerinden çıkan gürültüleri,
5. Mesken gürültüleri.

Tüm bu gürültüler insanların işitme sağlığını ve algılamasını olumsuz yönde etkilemekte, fizyolojik ve psikolojik dengesini bozmakta, iş verimini azaltmaktadır.

Gürültüyü önlemek ya da daha doğru bir deyimle azaltmak için değişik önlemler alınabilir. Gürültünün kaynağının azaltılması, gürültüye neden olan unsurların kullanım alanlarının değiştirilmesi, gürültü kaynaklarından uzak yerleşim projele-

rinin geliştirilmesinin yanı sıra, değişik malzemelerle oluşturulabilecek gürültü perdelerinin yapılması gerekmektedir.

Gürültü ve sesin ne kadar rahatsız edici olduğunu, hatta geçmişte Allah’a isyan etmiş ve azmış bazı toplumların sesle helak edildiğini Kur’an bize bildirmektedir.

*“Nitekim, Hak tarafından korku bir ses yakalayiverdi onları! Kendilerini hemen çepeçevre kuşattık. Zalimler topluluğunun canı cehenneme!”*¹³⁵

*“Nitekim onlardan herbirini günahları sebebiyle suçüstü yakaladık: Kiminin üzerine taşlar savuran rüzgarlar gönderdik, kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyor, asıl onlar kendilerine yazık ediyorlardı.”*¹³⁶

*“Biz onların üzerine tek sayha (korkunç bir ses) gönderdik; ağılının topladığı çalı çırpı kırıntıları gibi kırılıp döküliverdiler.”*¹³⁷

“Semûd kavmi korkunç bir sesle yok edildi.

*Âd kavmi ise gürültülü ve azgın bir fırtına ile yok edildiler.”*¹³⁸

*“O zalimleri, korkunç bir gürültü yakalayiverdi de oldukları yerde çöküp kaldılar.”*¹³⁹

Yine Kur’an’da kıyametin korkunç bir gürültü ile kopacağı ifade edilmektedir.

*“Kulakları sağır eden o gürültü geldiğinde.”*¹⁴⁰

135. Mü’minun Suresi, Ayet. 41.

136. Ankebut Suresi, Ayet: 40.

137. Kamer Suresi, Ayet: 31.

138. Hakka Suresi, Ayet: 5-6.

139. Hud Suresi, Ayet: 67. Ayrıca bkz. Hud Suresi, Ayet: 94; Ra’d Suresi, Ayet: 13; Yasin Suresi, Ayet: 29.

140. Abese Suresi, Ayet: 33.

İslam dini her türlü gürültünün yanında konuşurken bile sesini ayarlamasını istemektedir:

“...Sesinden de yüksek perdeleri eksilt. Çünkü seslerin en çirkin olanı gerçekten eşeklerin sesidir.”¹⁴¹

Bu ayette bir kimsenin daima alçak sesle konuşması ve asla sesini yükseltmemesi gerektiği anlamına gelmez. Eşeğin anırması zikredilerek, konuşurken hangi tür ses ve tondan kaçınılması gerektiğine açıkça işaret edilmektedir. Sesin ve tonun bir alçak ve yüksek, sert ve yumuşak şekli vardır ki tabii ve gerçek ihtiyaç anlarında hissedilir... Karşı çıkılması gereken şey, bir insanın, başkasının gözünü korkutmak, küçük düşürmek ve kabadayıcı sindirmek için eşeğin anırması gibi bir ses çıkarmak ve anırır gibi bağırmaktır.

Başkalarını rahatsız edici ve özellikle Resulullah (S.A.V.) in huzurunda ses tonunun ayarlanmasını müzminlerden istenmektedir:

“Ey iman edenler (peygamberin yanında) seslerinizi Peygamberin sesinden daha fazla yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi onu(nla) bağıarak konuşmayın ki siz farkında olmadan amelleriniz boşuna gider.

Allah'ın Resulünün yanında seslerini kısıanlar öyle kimse-lerdir ki Allah onların kalplerini takva için imtihan etmiştir. Onlar için bir mağfired ve büyük bir mükâfat vardır.

(Resülüm!) Sana odaların arkasından bağırانların çokları, akli ermez kimselerdir.”¹⁴²

141. Lokman Suresi, Ayet: 19.

142. Hucurat Suresi, Ayet. 2-4.

RADYOAKTİF KİRLİLİK

Radyoaktif maddelerin hava, su ve toprağa karışmasına radyoaktif kirlenme denir. Radyoaktif maddelerin çevreye yaydığı zararlı ışınlara ve parçacıklara radyasyon denir.

Nükleer enerji santralleri, x ışını makineleri, nükleer silâh üreten fabrikalar, nükleer silah ve bombalar, radyoaktif madde artıkları, bazı endüstri dalları radyasyon kaynaklı olup radyoaktif kirlenme yaratan başlıca kaynaklardır.

Nükleer silah denemeleri sonucunda artan radyoaktivite, yağmur sularını da kirletmekte ve bunun sonucu olarak yüzeysel sular, radyoaktif kirlenmeye maruz kalmaktadır.

Radyoaktif maddelerin yaymış olduğu elektronlar toprağa, havaya, suya, bitkilere, bitkilerden besin zinciri ile insan ve hayvanlara çok hızlı bir şekilde geçerek canlı hücrelerdeki elektron dengesini bozar, bunun sonucunda hücreler normal işlevini yerine getiremezler.

Bunun sonucunda bağışıklık mekanizmasını felce uğratmak, organları zedelemek gibi tedavisi olarak dışı olan hastalıklar meydana getirirler.

Radyasyon tehlikesi çok uzun yıllar sonra da etkisini göstermektedir.

1945 yılında ABD'nin Japonya'ya attığı atom bombası sonucunda Hiroşima ve Nagazaki şehirlerinde tarihin en büyük

felaketlerinden birisi yaşanmıştır. Aradan 60 yıldan fazla süre geçmesine rağmen felaketin etkileri az da olsa devam etmektedir.

26 Nisan 1986'da Ukrayna'daki Çernobil Nükleer Santrali'nde meydana gelen patlamada birçok radyoaktif madde geniş alanlara yayılmıştır. Bu patlamanın etkisi Türkiye'ye kadar ulaşmıştır.

ELEKTROMANYETİK KİRLİLİK

Elektromanyetik kirlilik, yaşadığımız alanlarda bulunan elektrik akımı taşıyan kablolar, radyo frekans dalgaları yayan radyo ve televizyon vericileri, cep telefonu baz istasyonları, yüksek gerilim hatları, trafolar, mikrodalga yayan ev aletleri vb.nin yarattığı, insanın ve diğer canlıların üzerinde bozucu etkiler yaratan “*elektromanyetik alanlar*” dır.

Size, kentten çok uzakta, ağaçlarla dolu bir ormanda havanın kirli olduğunu söyleseler herhalde inanmazsınız. Çünkü hava kirliliği denince akla hemen genzinizi yakan bir duman, gri bir bulut tabakası geliyor. Oysa, havamızı kirleten ve görünmeyen bir kirletici daha var o da elektromanyetik dalgalardır.

Yabancı literatürde buna “*elektronik pus*” anlamına gelen “*electrosmog*” bile deniyor. Gözle görülmeyen bu elektromanyetik kirlilik, kimi zaman cep telefonunuzun çalmasıyla televizyonda karlanma yaparak, kimi zaman ise yüksek gerilim hatları yakınında uçan helikopterleri bile düşürerek kendini gösteriyor. 20. yüzyıl ile birlikte doğada da var olan bu manyetik alanlara insan yapımı olanlar da eklenmeye başladı.

Bununla birlikte bu etkileri ölçümlemek için sayısız araştırma yapılmaya başlandı. Araştırmalar bu aletlerin yaydığı manyetik alanlara sınırlamalar getirdi ama tartışmalar bitmedi. Sınır değerlerin altında da olsa uzun süreli elektromanyetik rad-

yasyona maruz kalan insanlarda ne gibi sağlık sorunlarının görüleceği ciddi bir tartışma konusu.

Elektromanyetik alan kirliliği yaratacak kaynaklar aşağıda sıralanmıştır:

Doğal Elektromanyetik Kaynakları

- * Güneş,
- * Bazı uzak yıldızlar,
- * Atmosferik deşarj yani yıldırımlar.

Doğal olmayan Elektromanyetik Kaynakları

- * Elektrik akımı taşıyan yeraltı ve yerüstü elektrik hatları,
- * TV ve bilgisayarlar,
- * Elektrikli ev aletleri (elektrikli süpürge, saç kurutma, traş makinesi vb.)
- * Mikro dalga fırınlar
- * Radyo ve TV vericileri
- * Telsiz haberleşme sistemleri,
- * Kordsuz telefonlar
- * Hücresel telefon sistemleri (GSM Baz istasyonları.)

HAYVANLAR VE HAYVANLARIN KORUNMASI

Çevre sağlığının önemli meselelerinden ve çevredeki tabii denge unsurlarından biri de hayvanlardır. Mera, su ve havayı kirletmek ve başka yollardan tahrip etmekle böcekten balığa kadar binlerce cinsin hayat zincirine müdahale ediyoruz.

Topraktaki küçük bir ağaç veya bir hektar ot, yüzlerce değişik hayvan ve bitkiye gıda, barınak ve tekrar mahsul verebilecek bir çevre temin edebilir. Bunlar, ot yiyen hayvanlardan kuşlara, böceklerle, nihayet ölü madde ile beslenip, bunu esas hayat zincirine tekrar dönmesi için kimyevi madde olarak iade eden bakterilere kadar uzanır.

Dünyanın % 70'ini kaplayan okyanuslarda gıda zinciri, ufalcık organizmalarla, yani planktonlarla başlar. İnsan yapısı her hangi bir kuvvetin karada veya suda beslenme zincirinde büyük bir kopmaya sebep olması, diğer bütün cinslerin gıda teminleri ve barınmaları için bir tehlike teşkil eder. Bir avcının mermisi veya oku bir kuş düştüğü veya bir geyik öldüğü zaman, ne kadar ufak olursa olsun, dünya bir derece değişmiştir.

İlk bakışta mübalağalı bir hükümmüş gibi görünüyor. Bir kuştan ne çıkar, demeyiniz. O kuş, tabii denge içinde başka böcekleri yiyecekti veya bir başka kuşa besin olacaktı. Yüce Allah'ın rızık hususundaki ince ve hassas hikmeti ortaya çıkmış

oluyor. Her canlı diğer bir canlıyı besleyecek. Her birinin ayrı ayrı vazife ve sorumlulukları vardır. Gerçekte ise, hepsi insanlığın hizmeti ve faydası için didinip duruyorlar.

Kur'an-ı Kerim, hayvanların da birer insan gibi ümmet olduklarını, “*Kitap*” ta onları da ihmal etmediğini bildiriyor:

*“Yerde yürüyen hiç bir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiç bir kuş hariç olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz o kitapta hiç bir şeyi eksik bırakmadık...”*¹⁴³

Elmalılı Hamdi Yazır’a göre, bu ayet; Allah Teâlâ'nın delillerinin gücünü anlamak için, diğer hayvanların yaratılışlarında ve hayat tarzlarında insanların istifade edeceği pek çok sırlar bulunduğunu hatırlatmaktadır.

Bunun anlamı ise hayvanlar da tıpkı insanlar gibi, “*Yani hepsi de sizin gibi başlangıçta topraktan yaratılmış, bir tür hayata mazhar kılınmış, bir nizam altına alınmış, hepsi sizin gibi rızıkları, ecelleri takdir edilmiştir. Takdir edilen vakte kadar yer içer, gıdasını alır, beslenirler. Hepsi sizin gibi birbirine değişik şekillerde bir benzerlik ve yakınlık taşırlar. Hepsi sizin gibi toplanır, birbiriyle tanışır, bir araya gelir veya kaçır, koklaşır veya dövüşürler. Hepsi sizin gibi birbirinden doğar çoğalırlar. Bir asıldan çıkar çoğalıp çeşitli türler meydana getirirler.*

Yaratıcı kudretin hüküm ve tesiriyle birlikten çıkan ve çeşitli türler ve farklılıklar içinde hepsi sizin gibi canlı bir hayatı yaşayan çeşitli taifeler ve birbiriyle uyuşan, kaynaşan sınıflardır. Yerde sürünenleri, havada uçanları ile her tür size bir benzerlik yönüne sahip olarak hepsi sizin benzerlerinizdir. Siz de sınıf ve çeşitli duygularınızla onların bir benzerisinizdir. Hepsi ilahi takdir ve Rabbani idare dairesinde özel ni-

143. Enam Suresi, Ayet: 38.

zamlar, hakim kanunlar altına konulmuş, halleri kaydedilip korunan, işleri kanunlara bağlanmış, maslahatları yürürlükte ve sizin gibi birer ümmettirler. Dolayısıyla da size birer ders ve ibrettirler. Hepsi asli yaratılışları, var olan nizamlarıyla ilahi kud-retin birer deliller yumağı ve hikmet kitabının ayet-leridirler.”¹⁴⁴

“Gerçekten süt veren hayvanlarda da size bir ibret vardır. Size işkembelerindeki yem artıklarıyla kandan meydana gelen, içenlere içimi kolay halis bir süt içirmekteyiz.”¹⁴⁵

“Hayvanlarda da sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakilerden size içiririz. Onlarda sizin için bir takım faydalar daha vardır; ayrıca etlerini yersiniz.”¹⁴⁶

“Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Ve siz onlardan bir kısmını da yersiniz.

O hayvanları, akşam vakti getirirken ve sabahleyin salarken, onlarda sizin için bir güzellik ve zevk vardır.

Bu hayvanlar, ancak güçlkle varabileceğiniz bir memle-kete yüklerinizi taşır. Rabbiniz, şüphesiz çok şefkatlidir, çok merhametlidir.

Hem kendilerine binesiniz, hem de ziynet olsun diye atları, katırları ve merkepleri yarattı. Ve şu anda bilemeyeceğiniz daha nice şeyler yaratacak.”¹⁴⁷

“Kimine binesiniz, kimini de yiyersiniz diye sizin için o yu-muşak başlı hayvanları yaratan Allah'tır.”¹⁴⁸

144. Elmalılı Hamdi Yazır, *Had Dini Kur'an Dili*, c.3, 354.

145. Nahl Suresi, Ayet: 66.

146. Mü'minün Suresi, Ayet: 21.

147. Nahl Suresi, Ayet: 5-8.

148. Mü'min Suresi, Ayet: 79.

*“Hayvanlardan da (çeşit çeşit yarattı). Kimi yük taşır, kiminin yününden döşek yapılır...”*¹⁴⁹

Ayette, “*Kitap*” ta ihmal edilmedikleri bildirilen hayvanlardan sinek, sivrisinek, örümcek, karınca, arı, kurt, eşek, katır, at, öküz ve inek, deve, koyun, yılan, domuz, maymun ve köpek gibi pek çok vahşi ve ehli hayvanın isimleri çeşitli sebeplerle Kur'an'da zikredilmektedir.

Ayrıca Bakara (İnek) Sûresi, Nahl (Arı) Sûresi, Ankebut (Örümcek) Sûresi, Neml (Karınca) Sûresi gibi bazı sureler de isimlerini metinde adı geçen bu hayvanlardan alır.

Dinimiz hayvanlarla ilgili talimatını hadisler tamamlar. Bunları şu şekilde maddeleyebiliriz:

1. Hayat Haklarına Riayet: Hz. peygamber (S.A.V.) karga, çaylak, akrep, fare, yırtıcı hayvanlar ve yılan¹⁵⁰ gibi gerek hayvanlara ve özellikle de insanlara zararlı olanlar hariç, diğer hayvanların boş yere öldürülmemesi gerektiğini belirtir.

Kurbağa, karınca, arı, hüdhüd ve çekirge gibi bir kısım hayvanların öldürülmesini de kesin olarak yasaklamıştır.¹⁵¹

2. Gıdalarına İtina Göstermek: Hayvanlara karşı mesuliyeti gerektiren önemli hususlardan biri, onların gıdalarıyla ilgilidir. Susamış bir köpeği sulayan yolcunun günahlarının Allah tarafından affedildiğini belirten meşhur hadis¹⁵², yine kedisini hapsederek açlıktan ölmesine sebep olan kadının cehennemde azabına uğrayacağını belirten hadis¹⁵³, yolculuk esnasında otlu yerlerden geçildiğinde hayvanların “*otlardan*

149. En'am Suresi, Ayet: 142.

150. Buhari, Cezau's-Sayd:5; Fehu'l Bari: 4/407.

151. Ebu Davud, Edeb: 167,168; Mecmau'z Zevaid: 4/41.

152. Buhari, Bedü'l Hak: 17.

153. Buhari, Ezan: 9; Müslüm, Birr: 13; İbn-i Mace, Züh'd: 30.

hakkının” verilmesini¹⁵⁴, yolcu mola verdiği zaman, hayvanın otunu vermeden kendisinin yemek yememesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁵⁵

3. Temizlik ve Bakımı: Hayvanların vücut, tırnak vb. temizliğinin yapılmasını¹⁵⁶, sağılma sırasında incitilmemesini¹⁵⁷ Resulullah (S.A.V.) in talimat verdiğini görmekteyiz.

4. Yavruya İtina Gösterilmesi ve Hayvan Neslinin Korunması: Resulullah (S.A.V.), hayvan yavrusunun gıdasına dikkat edilmesi¹⁵⁸, sağmal hayvanları sağarken yavrusunun ihmal edilmemesi¹⁵⁹, kuş yuvalarının bozulmaması¹⁶⁰, yumurtalarının¹⁶¹ ve yavrularının¹⁶² alınmaması için emir vermiştir.

5. Fazla Yük Vurmamak: Resulullah (S.A.V.), hayvanlara vurulan yük miktarının kapasitelerini aşmaması hususunda çok titiz davranmıştır.¹⁶³ Hz. Ömer ise, bir deveye vurulacak yükün kapasitesini 600 rıtıl¹⁶⁴ olarak tespit etmiştir.¹⁶⁵

6. Hayvanları Fitri Vazifelerinde Kullanmak: Hz. Peygamber özellikle ehli hayvanlar için fitri vazifelerine uygun düşmeyen tasarruflardan kaçınmasını, binek hayvanlarını durdurup, üzerinde sohbet etmeyi yasaklamıştır.¹⁶⁶

154. Metalibü'l-Aliye: 2/157; Tirmizi, Edeb: 75; Müslim, İmaret: 178.

155. Avnu'l-Ma'bud: 7/223.

156. Mecmau'z-Zevaid: 4/65-66.

157. Mecmau'z-Zevaid: 8/196.

158. Mecmau'z-Zevaid: 8/196.

159. Usdü'l-Gabe: S2/486.

160. Ebu Davud; Cenaiz: 1.

161. Tayalesi: 44; El-Ebedu'l-Müfred: 139.

162. Ebu Davud, Edeb: 167, Cihad: 121; El-Metalibu'l-Aliye: 3/29.

163. El-Metalibu'l-Aliye: 2/156.

164. Yakyaşık 235-240 kg.

165. Kettani, Teratib: 2/152.

166. Ebu Davud, Cihad: 61.

7. Eziyet ve İşkenceden Men: Hz. Peygamberin hayvanlarla ilgili olarak koyduğu önemli yasaklardan biri eziyettir ki, bu sadece dövmekle olmayıp her çeşit eziyet bunun içine girer. İbn-i Ömer (R.A.), Hz. Peygamber (S.A.V.) in bu yasağına umumi bir ifade ile “*Nebi (S.A.V.) hayvanlara işkence yapanlara lanet etti*”¹⁶⁷ diyerek haber verir.

Canlı hayvanların hedef olarak ateş edilmesini¹⁶⁸, yüzüne vurularak dövülmesini¹⁶⁹, dövme ve damga vurulmasını¹⁷⁰, hayvanların kızıştırmalarını¹⁷¹ hayvanı kulağından tutup çekmeyi¹⁷², hayvanların yaralı bırakılmamalarını ve avcılıkta avı öldürücü olmaktan çok göz çıkarıcı, diş kırıcı olan sapanın kullanılmasını¹⁷³ yasaklamıştır.

Hayvanları sağanların hayvanın memelerini kanatmaması için tırnaklarını kesmelerini emretmiştir.¹⁷⁴ Ayrıca canlı iken hayvanın, herhangi bir uzvunun kesilmesini¹⁷⁵, hayvanı keserken ona merhametli ve şefkatli olmayı¹⁷⁶, bıçağın bilenerек ve hayvanın gözünden saklanması¹⁷⁷ emreder.

8. Rahatsız Etmekten Men: Resulullah’ın yolculuk sırasında yol üzerine konaklamayı veya küçük ya da büyük abdest bozmayı¹⁷⁸, yeraltı deliklerine abdest bozmayı¹⁷⁹ yasaklaması-

167. Suhari, Zebaih, 25; Müsned: 4/31-33; Mecmau'z-Zevaid: 8/106.

168. Buhari Zebaih: 25; Darimi: 2/10; Mecmauz-Zevaid: 5/256; Üsdü'l-Gabe: 1/354.

169. Mecmauz- Zevaid: 8/109; Tirmizi, Cihad: 30.

170. El-Metalibu'1-Aliye: 2/282.

171. Tirmizi, Cihad:30; Ebu Davud, Cihad: 56.

172. İbn-i Mace, Zebaih: 3.

173. İbn-i Mace, Savd: 11.

174. Üsdül-Gabe: 2/206, 486; 7/348.

175. Tirmizi, Et'ime: 4; Ebu Davud, Sayd:3; Darimi: 2/20.

176. Mecmau'z-Zevaid: 4/33.

177. İbn-i Mace, Zebaih: 3.

178. İbn-i Mace, Teharet: 21; Üsdu'l-Gabe: 5/227.

179. Ebu Davud, Taharet: 36; Nesai, Teharet: 29.

nın sebebinin hayvanların rahatsız edilmemesi içindir.

9. Hakaretten Men: Peygamberimiz, hayvana çeşitli şekillerde eziyet etmeyi yasaklamakla kalmıyor, manevi eziyeti, sözle yapılacak hakaretleri beddua ve kötü sözleri¹⁸⁰, lanet etmeyi¹⁸¹ yasaklamıştır.

Susuzluktan ağzı kurumuş, dili sarkmış bir köpeğe kuyudan ayakkabısıyla su çıkarıp susuzluğunu gideren adamın cenetlik olduğuna¹⁸², kedisini eve hapsedip açlıktan öldüren yaşlı kadının da cehennemlik olduğuna¹⁸³ dair haberleri de hatırlanmalıdır.

Sahabeden Enes b. Malik bize şunu anlatmaktadır: “*Biz bir konaklama yerine geldiğimizde hayvanların yüklerini çözüp (onları istirahatete terk etmeden) namaza başlamazdık.*”¹⁸⁴

180. Sindi, Haşiyela'n Nesai: I/34.

181. Müslim, Birr: 80; Ebu Davud, Cihad: 55; Mecmau'z-Zevaid: 8/76, 77.

182. Buhari, Bed'ü'l-halk, 17, Edeb, 27.

183. Buhari, Ezan, 90.

184. Ebu Davud, Cihad, 48.

İSLAM ve ÇEVRE

DÜNYANIN KAYNAKLARINI İSRAF ETMEMEK

İslam'ın çevreyle ilgili diğer önemli bir ilkesi ise, bilinçsizce tüketmeyi, yani israf ve savurganlığı yasaklamasıdır. İsrâf, sadece doğal kaynakların bilinçsizce tüketilmesi değil, aynı zamanda tüm bu nimetlerin yaratıcısı ve sahibi olan Allah'a karşı da bir saygısızlıktır. Bu nedenle İslam'a göre yeme-içme helal, ancak israf haramdır.

Dünyamızın sahip olduğu kaynakların sınırlı olduğunu bugün her zamankinden daha iyi biliyoruz. Savurganlık ve aşırı tüketim sadece bizleri değil, gelecek nesilleri de etkileyecektir. Bu nedenle bilinçli ve duyarlı olmak zorundayız.

Allah Kur'an'ı Kerim'de: “*Şüphesiz, Biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır*”¹⁸⁵ buyurduğu göz önüne alınırsa, bu ölçüye dikkat etme ve onu bozmama görevinin insana düşüğü görülmektedir. Ekoloji Biliminin bize gösterdiği de, kainatın çok hassas ekosistemlere ve dengelere sahip olduğu; bu nedenle de insanın bu ekolojik sistemleri dikkate alması gerektiğidir.

Modern insanın ancak çevre sorunlarının ortaya çıkması ve Ekoloji Biliminin yardımıyla farkına vardığı ve şimdilerde hepimizin korumaya çalıştığı bu dengeye, (Kur'anî bağlamda

185. Kamer Suresi, Ayet: 49.

mizan) Kur'an dikkatlerimizi özellikle çekmektedir. Allah'ın eseri olan bu dengenin korunmasında görev, Allah'ın ahsen-i takvim olarak (en güzel şekilde) yarattığı ve kendisine vekil (halife) kıldığı insana aittir. Buna göre, hiçbir Müslüman kainatın dengesini bozamaz ve bozulmasına seyirci de kalmaz. Zira bu tabii denge aynı zamanda Cenab-ı Hakk'ın güzel isimlerini de yansıtan bir ayna gibidir.

İslâm tabii çevreden faydalanılmasına izin verir, ama bu faydalanma gereksiz (keyfî) kullanımı icap ettirmez. İsraf ve savurganlık Allah tarafından yasaklanmıştır. *“Ey Âdemoğulları her mescide gidişinizde süslü, güzel elbiselerinizi üzerinize alın, yiyin için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”*¹⁸⁶

Bu Kur'an âyetindeki yemek ve içmek hayatı devam ettirmemiz için gerekli olan kaynaklardan yararlanmaya işaret etmektedir. Böyle bir yararlanma kontrolsüz değildir. Kendilerinden istifadenin sürekli bir şekilde olması için hayatı meydana getiren unsurlar korunmalıdır. Sadece insanların faydaları gözetilerek gerçekleştirilmemelidir.

Böylece Müslüman, dünya nimetlerinden yararlanırken sınırsız ve sorumsuz bir tüketim anlayışıyla hareket edemez. Aksine o, bütün hareketlerini ve tüketim biçimlerini İslâm'ın iktisat ilkesine dayandırmak zorundadır. Dünyadaki kaynakların sınırlı olduğunun her gün daha iyi anlaşıldığı; sürdürülebilir kalkınma ve ekonomi modellerinin tartışıldığı bir ortamda, Kur'an'ın şu emirleri dikkat çekicidir:

“Bir de akrabaya, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böyle saçıp savuranlar şeytanın dostları-

186. Araf Suresi, Ayet: 31.

187. İsra Suresi, Ayet: 26-27.

dır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür.”¹⁸⁷

“(Rahman’ın gerçek kulları), harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi ortasında orta bir yol tutarlar.”¹⁸⁸

Günlük yeme-içmelerde israf ve savurganlıktan kaçınma alışkanlığını kazandırmak için Kur’an şöyle emreder: “*Yiyin, için. Ancak israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*”¹⁸⁹ Tutumlu olma ve elindekileri saçıp-savurmadan kullanmanın Allah’ın sevgisinin ölçüsü olduğu sık sık vurgulanmaktadır.

188. Furkan Suresi, Ayet: 67.

189. Araf Suresi, Ayet: 31.

İSLAM ve ÇEVRE

NİÇİN ÇEVRE SORUNU?

İslam’ın tabiata yönelik hassas tavrı ve buna dinen müspet bakmasına rağmen bir çevre bunalımını fiilen engellemede başarılı olmamasının fiili sebepleri vardır. Bu sebepler, Batının dünya çapında tahakkümü yalnızca Müslümanlar tarafından değil, aynı zamanda bu tahakkümün ekonomik sonuçlarını örtbas etmek için haksız bir şekilde “*üçüncü dünya ülkeleri*” diye isimlendirilenlerin hissettikleri yüzündendir.

Bunlardan başka şimdiye kadar, bir Batı medeniyetinin kabul ve tabii çevreyi oldukça tahrip etmiş yenilik meselesi vardı. İslam dünyası, devamlı yenilikle hâkimiyetini garantileyen sürekli değişen bir teknolojinin alıcı tarafındadır. İslam ülkelerinin birçoğu için dayanamayacakları bir ekonomik baskı olmaksızın asgari düzeyde çevresel etki ile mevcut bir teknolojiyi adapte etmeleri imkânsız görünmektedir. Bir Müslüman hükümetin hedefi Batı teknolojisini “*yakalamak*” ise, bu tarz bir başarı, bu tür bir teknolojinin sebep olduğu yoğun ve öldürücü çevre tahribinin dairesini genişletmekle mümkün olabilir.

Diğer bir önemli etken daha vardır. Batının sömürgeci tahakkümü, İslam dünyasına yalnızca ekonomik sömürü getirmekle kalmadı, hem de ikinci sınıf Batı teknolojisi buralara girdi. Birçok İslam ülkesinde, tabiatla ilgili tabii çevreye yönelik olan İslami prensiplerin birçoğu İslam ülkesinde yürürlükten kaldırılmıştır. Hatta çevre ile ilgili kanunlar Batıdan

ithal edilen yeni kanunlar çerçevesinde uygulamaya konmuştur. Bunlar Müslümanlar açısından dini bir öneme sahip olmadığı gibi geniş bir insan kitlesinin kırsal alanlardan şehir merkezlerine kültürel karışıklıkta buna eklenmiş oldu. Bu etkenler tarafından tesir altında bırakılmış olanlar için tabii çevreyi koruma meselesi, esasta günlük hayatın ihtiyaçlarından tümüyle soyutlanmıştır.

Eğer dünyada;

* Her yıl yüzlerce hayvan ve bitki türünün nesli tükeniyorsa,

* Her yıl sağlık koşullarının yetersizliği ve açlık yüzünden milyonlarca çocuk ölüyorsa,

* Dünya nüfusunun yarıdan çoğunun sağlıklı içme suyu bulamadığı onlarca ülke bulunuyorsa,

* Tropikal ormanlar yok olmakta ve çölleşme hızla yayılmaktaysa,

* Ozon tabakası, gelecek nesilleri tehdit edecek bir noktaya gelmişse,

* Dünyanın biyolojik çeşitliliği tehlike altına girip ekolojik dengede onarılamaz zararlar ortaya çıkmaya başlıyorsa,

* İklim değişikliğini doğuran nedenler, birçok kara parçasını sular altında bırakarak artan nüfusun besin olanaklarını tehdit ediyorsa,

Nasıl olur da çevreyi küçümseyebiliriz?

Unutmayın! Yaşayabileceğimiz başka bir dünya yok...

TEMİZ BİR ÇEVREYE DOĞRU

Bütün bunlara rağmen İslâm dünyasının tam olarak ne yapması gerektiğidir. İslam dünyası, daha önce belirtilen ve harici etkenlerin çıkardığı bütün engellere rağmen iki kapsamlı programı uygulamalıdır.

Birincisi, tabiat düzeni, dini önemi ve bu dünyada insan hayatının her safhasında yakın münasebetlerine dair İslam'ın yüzyıllardır devam ede gelen hikmetini güncel bir dille açık-seçik ortaya koymak ve formüle etmek. Bu program hem çağdaş bilimi hem de bilimciliğinin eleştirel bir değerlendirilmesini muhakkak ihtiva etmelidir.

İkinci program, tabii çevreye olan ahlaki yaklaşımla ilgili oları İslam prensiplerinin öğretileri hakkında Müslümanları şuurlandırma ve bizzat bu prensiplerin ilkelerine göre, gerektiği her zaman, bunların uygulama sahasını genişletmek. Buna Batıda yapıldığı gibi, çevre kirlenmesine karşı, medeni hukukta, müeyyideler getirmeye ilaveten İslam ülkeleri tabiata gerekli ihtimamı gösteren, hayvanlara ve bitkilere karşı sevecen bir tavır takınan İslam prensiplerini ortaca koymalıdır ki, böylece çevre kanunlarının aynı zamanda dini bir öneme sahip olduğu Müslümanlar tarafından anlaşılsın.

Müslümanlara düşen görevlerden biri de, herhangi bir yerde kadın-erkek bu mesele ile ilgilenen diğer dinlerin mensupları ile bir diyaloga girişmektir. Geleneklerine dair hikmeti

diğer insanlarla paylaşmak ve onlardan bir şeyler öğrenmekle, hem çevre bunalımlarının kötü sonuçları ile mücadele eden İslam âlemine, hem de bütün insanlığa oldukça çok katkıda bulunacaktır.

Japonya, Hindistan, Arabistan veya Amerika'da, Doğu'dan Batı'ya kadar kadın-erkek herkes, üzerlerine doğan güneşi, gece parlayan yıldızların gizemli güzelliklerini görmek için gözlerini göğ'e kaldıranlara bunları göstermesi gibi, aynı şekilde muhtelif dinler tarafından öğretildiği gibi, tabiata müşfik bir özen göstermek ve tabiata dair hikmetler, bülbülün şakımasını ve gülün güzelliğini takdir etmekle kutsandıkları sürece, her nerede olursa olsunlar, bunlar insanlara aittir. Kur'an'ın söylediği gibi:

*“Doğu da Allah'ındır. Batı da...”*¹⁹⁰

Bu ifade, hepsi Allah'a ait olup ve dolayısıyla birbiri ile bağlantılı bir şekilde güneşin doğduğu, battığı yeri, ormanlık arazileri, kumsallıkları, göğün boşluğuna dokunan ulu dağları, ilahi sonsuzluğa yansıtan derin manevi sular gibi birçok manaya sahiptir.

Dünyanın bir kısmının tahrip edilmesinin diğer kısımlarını da bu derece etkilenmesini bugünün bilimi tahmin edemedi. Bütün insanlığın içinde birlikte yaşadıkları ve birbirlerine bağımlı olan tabii çevrede, her yerde kadın ve erkeklerin bu tarz bir birlik içinde olmaları, insanda ilahi olanı öldüren ve dolayısıyla tabiatla ilâhiliğinin yansımaları engelleyen bilinemezci bir hümanizmle değil; ama oldukça geniş ve karmakarışık insanlık ummanında, muhtelif şekillerde bizzatihi tezahür eden bir Ruh'ta olur.

İnsanın çevreyi koruması, ancak tabiat ve Ruh arasındaki

190. Bakara Suresi, Ayet: 115.

rabıtayı yeniden keşfetmek ve En Büyük Zanaatkâr (San’i-i Mutlak) ın eserlerindeki kutsal niteliğin tekrar idrakinde olmakla mümkündür ve insan, Kendisindeki mukaddesi ve nihai Mukaddesi keşfetmeksizin tabiatın kutsal yönüne dair böyle bir sınırlanmayı elde edemez.

Çevre bunalımlarının çözümü ancak çağdaş insanın ruhi sıtmasının tedavi edilmesi ve onun hayat verici ışınlara açık olan ve buna kabul edenlere daima şefkatli olan ruh âleminin yeniden keşfedilmesi ile olabilir.

Tabiatın insanlara ihsanları ve cömertlikleri bu gerçekliğin delilleridir, zira bu insanların tabiatı tahrip etmek için yaptıkları her şeye rağmen, o, hala canlıdır ve nihai olarak ruh sahasına ait olan hikmet ve kudret, aşk ve şefkati, kendi ontolojik boyutlarında yansıtmaktadır.

Benzeri görülmemiş boyutlara ulaşan bu bunalımlarda, Allah ın ilk yarattığı olarak tabiat, bu konuda son söze sahip olacaktır.

İSLAM ve ÇEVRE

SONSÖZ

Çevre problemlerinin değişik tip ve karakterlerini göstermeye çalıştık. Bununla beraber İslam ve çevre, insan ve çevre ve bunlara çözüm yollarını kısaca ortaya koymaya çalıştık.

Endüstrinin tarım arazilerinde, deniz kıyılarında ve içme suyu bölgelerinde süratle gelişmesi, hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme, bilgisizce ve sorumsuzca arazi kullanımı, evsel ve endüstriyel atıkların hiç bir arıtıma tabi tutulmadan iç sulara ve denizlere verilmesi, temiz olan kıyıların her geçen gün biraz daha fazla kirlenmesine, su ürünleri potansiyelinin azalmasına, salgın hastalıkların artmasına, tarım alanlarının kullanma imkânlarının ortadan kalkmasına ve zirai ürün miktarının azalmasına neden olmaktadır.

Asırlardan beri doğal kaynaklar sınırsız kabul edilerek kötü kullanılmış, harcanmış adeta yağma edilmiş ve sonuçta denge bozulmuştur. Bozulan bu dengenin eski haline dönüşmesi zorluklardan öte belki de imkânsızlaşacaktır. Bütün insanlığı tehdit edici çözümsüz bir soruna dönüşmeden önlemlerin zamanında devreye sokulması gerekir.

Gerekli önlemlerin gecikmesi halinde daha tehlikeli boyutlara intikal edeceği anlaşılmaktadır. Ancak alınacak önlemler ekonomik kalkınmayı duraklatacak veya geciktirecek özellikte olmamalı, bilakis hem kalkınmayı sağlayacak, hem de çevreyi koruyacak karakterler taşımalıdır. Çevreyi az kirleten teknolo-

jiler geliştirilmeli, kaynaklar ve artıklar tekrar kullanılabilir duruma getirilmeli, pratik ve ucuz arıtma yöntemleri geliştirilmelidir.

Bütün kâinat Allah tarafından yaratılmıştır. Gökleri güneş, ay ve yıldızlarla; yeryüzünü çiçekler, ağaçlar, bağlar, bahçeler ve çeşitli hayvan türleriyle süsleyen Allah'tır. Yeryüzünde suları akıtan, gökleri (direksiz) tutan, yağmurları yağdıran, gece ve gündüz arasındaki sınırı koruyan yine Allah'tır.

Kâinat bütün zenginliği ve canlılığıyla Allah'ın, yani kâinatın yaratıcısının eseri ve sanatıdır. Bitkileri ve hayvanları çift olarak yaratan ve onların çoğalmasını sağlayan da yine Allah'tır. Allah daha sonra da insanoğlunu yaratmıştır.

Bizler Allah'ın yeryüzündeki emanetçileri ve halifeleriyiz. Tabiatın ve dünyanın efendileri olmadığımız gibi, dünya da didiğimiz gibi tasarruf yapacağımız veya yapabileceğimiz bir malımız değildir. Tabiat, Allah tarafından yaratılmıştır ve Allah'ındır.

Tabiattaki her şey de Allah'ın varlığının bir ayeti, yani işareti ve belgesidir. Tabiatın bu kutsal ve manevi boyutuna ısrarla dikkatimizi çekilirken, bunun arkasından da Allah tarafından yaratıldığımızı ve hesap vermek için tekrar O'na döneceğimiz vurgulanır. Bunun anlamı: Bütün yaptıklarımızdan, yani iyi yaptıklarımızdan da kötü yaptıklarımızdan da sorumlu olduğumuzdur. Halife olan insan, ahiret günü emanete karşı nasıl davrandığı ve muamele ettiğinden hesaba çekilecektir.

Ahiret günü sadece insan-insan ve insan-toplum bağlamında hesap verilmeyecektir. İnsan-tabiat bağlamında da inanan insanlar eylemlerini ve davranışlarının hesabını vereceklerdir.

Kısacası, her samimi Müslüman, çevremizi ve içindeki tüm canlıları onları yaratan ve bizlere emanet eden Rabbimiz adına

sevmek ve korumakla yükümlüdür. Bu kanuni bir yükümlülükten daha çok sevgi temelli ahlaki bir yükümlülüktür.

Hiç kimsenin eli değmeden güneş enerjisi, atmosfer, dağlar, topraklar, sular, ormanlar, kuşlar, balıklar, otlar ve daha binlerce tabii kaynaklar bizim faydalanmamıza ve irademize Allah tarafından, verilmiştir. Akıllı ve şuurlu yaratıklar olan Allah'ın halifesi biz insanlar bu kaynakları gereği gibi korumalı ve onlardan uygun bir şekilde yararlanmalıyız.

İSLAM ve ÇEVRE

KAYNAKLAR

1. Abdullah b. Abdurrahman ed-Darimi, İmam Ebu Muhammed; *Sünenü 'd Darimi Tercüme, Şerh ve Tahkik*, Doç. Dr. Abdullah Aydınlı Madve Yayınları; İstanbul.
2. Atalay, Ata: *Hava Kirliliği ile Mücadelede Peyzaj Mimarlığının Önemi*, Fırat Havzası Birinci Çevre Sempozyumu, Elazığ, 1988.
3. Atik, Doç. Dr. M. Kemal: *Kur'an ve Çevre*, E.Ü. Yayınları, Kayseri, 1992.
4. Azimabadi, Muhammed Şemsu'l Hak Ebut Tayyib, *Avnul Mabud Şerhu Süneni Ebi Davud*, Beyrut, 1995
5. Bayraktar, Prof. Dr. Mehmet: *İslam ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1992
6. Belazuri, Ebu'l Abbas Ahmed İbn-i Yahya: *Fütuhu'l Buldan*, Çev: Prof. Dr. Mustafa Fayda, Ankara, 2002.
7. Bodur, Doç.Dr. Said-Kucur: Doç. Dr. Rahim, Ekoloji Dergisi, *Görüntü Kirliliği*.
8. Buhari: Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi, A. Naim, K. Miras, Diyanet Bas. Yay., 1980.
9. Canan, İbrahim: *İslam'da Çevre Sağlığı*, İstanbul, 1986.
10. Chittick, William C.: *Allah Herşeyi Çepeçevre Kuşatır*, Karakalem Dergisi, s. 13, 2004.

11. Çelik, Hayran: *Kentsel Katı Artıkların Peyzaj Mimarlığı Açısından Değerlendirilmesi*, Çevre Sempozyumu, Elazığ, 1988.

12. Çepel, Prof. Dr., Necmettin Ergün, Celal: *Temel Çevre Sorunları*, http://www.tema.org.tr/Sayfalar/ÇevreKutuphanesi/Pdf/KureselIsinma/EM_Konu12.pdf.

13. *Çevre ve Orman Bakanlığı Çevre Durum Raporu*, http://www.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/cevredurumharita.htm.

14. Danişmend, İsmail Hami: *Garb Menbalarına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlakı*, İstanbul, 1961.

15. Draz, Abdullah: *Kur'an'a Giriş*, Ter. Salih Akdemir, Ankara, 2000.

16. Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as Es-Sicistani: *Sünen-i Ebu Davud*, Çev. Hüseyin Kayapınar, Necati Yenieli, Şamil Yayınları, İstanbul.

17. El -Muttaki, Alaüddin İbn-i Hüsameddin el-Hindi: *Kenzu'l Ummal fî Sünen'l-Akval ve'l Ef'al*, Haydarabad, 1945.

18. El-Askalâni, İbn-i Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniyye*, Kuveyt, 1973.

19. El-Eskalâni, İbn-i Hacer, *Fethu'l-Bari bi Şerhi'l Bu-hari*, Kahire, 1959.

20. El-Müslim, Ebu'l-Huseyin Haccac: *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Ter: Ahmed Davudoğlu, İstanbul, 1978.

21. Es Sabunî, Muhammed Ali: *Saf ve tü'l Tefasir, (Tefsirlerin Özü)*, Ter: S. Gümüş - N. Yılmaz, İstanbul, 1995.

22. Faruki, İsmail R.: *Tevhid*, Ter.: Dilaver Yardım, İstanbul, 1987.

23. Furat, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hamdi: *Çevre ve Din Sempozyumu*, 15-16 Mayıs 2008. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fa-

kültesi.

24. Gazzali: *İhya-u Ulumi'd-Din*, İstanbul, 1973.

25. Hâkim En-Neysâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1997.

26. Hamidullah, Prof. Dr. Muhammed: *Hız. Peygamber Döneminin Siyasi - İdari Belgeleri (El-Vesaiku's-Siyasiye)*, Çev: Prof. Dr. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2003

27. Hamidullah, Prof. Dr. Muhammed: *İslam Peygamberi*, Çev: Mehmet Yazgan, İstanbul, 2004.

28. <http://www.bilgiustam.com/cevre-kirlenmesinin-nedenleri-ve-kirlilik-cesitleri>.

29. <http://www.cevreorman.gov.tr>

30. Izutsu, Toshihiko: *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, Ter. Dr. Ramazan Ertürk, İstanbul, 2001.

31. Izutsu, Toshihiko: *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Ter. Süleyman Ateş, Ankara, 1975.

32. İbn Kayyım El Cevziyye, *Tıbbu'n Nebevi*, Çev. Yusuf Ertuğrul, Uygun Matbaacılık.

33. İbn-i Haldun, Abdurrahman: *Mukaddime*, Ter: Prof. Dr. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1993.

34. İbn-i Hambel, Ahmed: *Müsned-i Ahmed İbn-i Hambel*, Beyrut, 1978.

35. İbn-i Mace, Ebu Abdillan Muhammed İbn-i Yezid el-Kavzini: *Sünen-i İbn-i Mace*, Beyrut, 1978.

36. İbn-i Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed İbn-i Mükerrrem: *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1990.

37. İbnu'l-Esir, İzzeddin: *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabi*,

Kahire,1970.

38. İbnü'l Esir, İzzeddin: *En-Nihaye fî Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, Kahire,1963.

39. İnam, Ahmet: *Çevrelenmiş Bir Çevrede İnsan Olma Savaşı*, Teori, Mart 1993.

40. Kettani, Abdulhayy İbn-i Rabbniyyü'l Ümmeti: *Nizamu'l-Hükumeti'n-Nebeviyye el-Müsemma et-Teratibü'l İdariyye*, Ter: Dr. Ahmet Özel, İstanbul,1990.

41. Khalid'in, Fazlun: *İslam ve Ekoloji*, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, 1997.

42. *Kütub-u Sitte*. İstanbul, 1982.

43. Mevdudi, Ebu'l-A'la: *Tefhimü'l-Kur'an*, İstanbul, 1986.

44. Mevlana: *Fih-i Mafih*, Çev. Meliha Ambarcıoğlu, İstanbul, 1989.

45. Münavi, Şemsüddin Muhammed Zeynü'd-Din Abdurrauf: *Feyzu'l-Kadir, Şerhu'l Camiu's -Sağır*, Beyrut, 1972.

46. Nasr, Seyyid Hüseyin: *İnsan ve Tabiat*, Ter. Nabi Avcı, İstanbul, 1988.

47. Nasr, Seyyid Hüseyin: *İslam ve Çevre Bunalımı*, İslami Araştırmalar, c. 4, sayı: 3, Temmuz, 1990.

48. Nasr, Seyyid Hüseyin: *Tabiat Düzeni ve Din*, İstanbul, 2002.

49. Nureddin el-Heysemi, Ali b. Ebi Bekr: *Mecmau'z-Zevaid ve Menbau'l-Fevaid*, Çev: Adem Yerinde, İstanbul, 2007.

50. Özdemir, Doç. Dr. İbrahim: *Kur'an'a Göre Çevre*, Makale. <http://www.ibrahimozdemir.com/Makaleler/Kuranve-CevreMakale.pdf>.

51. Özdemir, Doç. İbrahim-Yükselmiş, Münir: *Çevre So-*

runları ve İslam, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1997.

52. Özdemir, Dr. İbrahim: *Çevre ve Din*, Çevre Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

53. Özdemir, Yrd. Doç. Dr. İbrahim: *Yalnız Gezegen*, İstanbul, 2001.

54. Serdar, Ziyaüddin: *Hilal Doğarken*, Çeviri: Ş. Yalçın, İstanbul, 1994.

55. Seyhanoğulları, Mahfuz: *Erozyonla Suların Kirlenmesi*, Çevre Sempozyumu, Elazığ.1988.

56. Sindî, Ebu'l-Hazen Muhammed İbnü Abdil Hadi: *Haşiyetu's-Sindi Ala'n-Nesafî*, Mısır, 1349.

57. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, İstanbul,1990.

58. *Tercüman Gazetesi*, 5 Şubat, 1984 Pazar Nüshası.

59. Tirmizi, Muhammed İbn-i İsa: *Sünenü't-Tirmizi*, Çev: Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul, 1401/1981

60. Tontancı, Cemal - Toptancı, Elif Rabia: *Çevre, Bilim ve Mevzuat Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2008.

61. Toprak, Dr. Muhsin: *İslam'ın Çevre Bilincine Katkısı*, Makale, <http://www.yeniumit.com.tr/konular>.

62. Tuna, Taşkın: *Çevre Kirliliği*, Ankara, 1983.

63. Ulutürk, Veli: *Kur'an'ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, İzmir, 1985.

64. Yazır, Elmalılı, Muhammed Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, Çelik-Şura Yayını, İstanbul.

Unutmayın Yaşayabileceğimiz

Başka Bir DÜNYA Yok ...

İSBN: 978-605-89191-1-2